

: રૂપરેખા :

- 2.0 ઉદ્દેશો
- 2.1 પ્રસ્તાવના
- 2.2 નિર્દેશીકરણ અને તેના પ્રકારો
  - 2.2.1 નિર્દેશીકરણ શું છે ?
  - 2.3.2 નિર્દેશીકરણ અને વર્ગીકરણ
  - 2.3.3 નિર્દેશીકરણના પ્રકારો
- 2.3 નિર્દેશીકરણ ભાષા
  - 2.3.1 વ્યાખ્યા
  - 2.3.2 જરૂરિયાત અને હેતુ
  - 2.3.3 લાક્ષણિકતાઓ
  - 2.3.4 પ્રકારો
- 2.4 શબ્દાવલિ નિયંત્રણ
  - 2.4.1 નિયંત્રણ વિરુદ્ધ નિર્દેશીકરણ કુદરતી ભાષા
  - 2.4.2 શબ્દભંડોળ નિયંત્રણની પદ્ધતિઓ
- 2.5 વર્ગીકરણ પદ્ધતિઓ
- 2.6 વિષય મથાળાઓની યાદીઓ
- 2.7 શબ્દભંડોળ (થિસોરસ)
  - 2.7.1 વ્યાખ્યા
  - 2.7.2 કાર્યો
  - 2.7.3 રચના
- 2.8 શબ્દભંડોળ મુખક
- 2.9 વર્ગાવલી ભંડાર
- 2.10 સિયર્સની વિષય મથાળાની યાદીઓ
- 2.11 લાઈબ્રેરી ઓફ કોંગ્રેસ લીસ્ટ ઓપ સબ્જેક્ટ હેડિંગ્સ
- 2.12 સારાંશ
- 2.13 તમારી પ્રગતિ ચકાસોનાં ઉત્તરો
- 2.14 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 2.15 સંદર્ભો અને વિશેષ વાંચન

2.0 ઉદ્દેશો (OBJECTIVES)

વિશાળ જથ્થાના પ્રલેખોમાંથી વિષયો દ્વારા માહિતીની પુનઃ પ્રાપ્તિ અર્થે આવશ્યક વિભાવનાઓ ઓળખી કાઢીને શોધ સ્વરૂપે વ્યવસ્થિત કરવાની રહે છે. નિર્દેશીકરણથી યાંત્રિક પ્રક્રિયા દ્વારા પ્રલેખોમાં રહેલી માહિતીને વ્યવસ્થિત કરી શકાય. વિભાવનાઓ ઓળખીને અને સુવ્યવસ્થિત કરવાની સમસ્યા રહેલી છે. પ્રલેખીય માહિતીમાં લેખકો કુદરતી ભાષામાં પ્રત્યાયન કરે છે, જે

ભાષાકીય લાક્ષણિકતાની ખાસિયતો હોય છે. કુદરતી ભાષાની આ સમસ્યાઓને વશ કરવી જોઈએ, એ માટે કૃત્રિમ ભાષાની જરૂર રહે, તેમાંથી નિર્દેશીકરણ ભાષા અને તેના પ્રકારો અને તે સાથે વિશિષ્ટ પ્રકારની નિર્દેશીકરણ ભાષા - વિષય મથાળાં યાદીઓ વિશે ચર્ચા કરીશું.

- ◆ આ એકમ વાંચ્યા પછી, તમે સમજી શકવા સમક્ષ બનશો :
- ◆ નિર્દેશીકરણ અને નિર્દેશીકરણની ભાષાની વિભાવનાઓ વિશે સમજ પડશે.
- ◆ વિવિધ પ્રકારની શબ્દાવલી નિયંત્રણની યુક્તિઓથી માહિતગાર થશો
- ◆ વિષય મથાળા યાદીઓ અને શબ્દભંડોળ યાદી વચ્ચેના તફાવતને સમજશો
- ◆ સિમર્સ લીસ્ટ ઓફ સબ્જેક્ટ હેડિંગ્સ અને લાઈબ્રેરી ઓફ કોંગ્રેસ (એલસી) લિસ્ટ ઓફ સબ્જેક્ટ્સ હેડિંગ્સ એને વિશે ઊંડાણપૂર્વક જાણકારી પૂરી પાડવાનો પ્રયત્ન; અને
- ◆ કમ્પ્યુટર અમલીકરણના સંદર્ભે શબ્દભંડોળની જોગવાઈ અને કાર્ય પદ્ધતિની રચના કરવાની આંતરદષ્ટિ મળશે.

2.1 પ્રસ્તાવના (INRODUCTION)

ગ્રંથાલયો અને ગ્રંથપાલો માહિતી અસ્તિત્વમાં હોય તે પ્રાપ્ત કરે અને મળે તેવા પ્રયત્નો કરે કે જેથી બધા સંબંધિત (ઉપભોક્તાઓ) ની જરૂરિયાતો સંતોષી શકાય. જ્યારે આમ કરીએ ત્યારે માહિતીના ઉપભોક્તાઓ માહિતીના સંપર્કમાં અને અસ્તિત્વ અને તેના ઉપર સરળતાથી હાથ મૂકે છે. વરસો સુધી અનેક સાધનો અને પ્રક્રિયાઓ વિકસાવવામાં આવી છે. તેમાંની એક નિર્દેશીકરણની પદ્ધતિ છે આ એવી પ્રક્રિયા જે માહિતી પ્રલેખોમાં પ્રાપ્ત બને, જેથી સરળતાથી શોધી અને પુનઃ પ્રાપ્ત કરીને ગોઠવી શકીએ. ગમે તેમ, વર્ગીકરણ અને સૂચિકરણ એવું જ કાર્ય બજાવે છે. પછી પ્રશ્ન એ થાય છે કે નિર્દેશીકરણની જરૂરિયાત શા માટે પડે છે અને એ અન્ય પ્રક્રિયાઓથી કઈ રીતે ભિન્ન છે? આ તફાવત ઉદ્ભવવાના કારણો પુનઃ પ્રાપ્તિ માટે માહિતીના પ્રકારો અને હેતુને લઈને, જેમ કાર્યો સિદ્ધ કરવાનું નક્કી થાય છે. વર્ગીકરણ અને સૂચિકરણનો હેતુમાં મેકો (વ્યાપક) માહિતી શોધીને પૂરી પાડવાનું ધ્યેય છે, જ્યારે નિર્દેશીકરણનો ઉદ્દેશ સૂક્ષ્મ માહિતી શોધીને પૂરી પાડવાનો હોય છે. વર્ગીકરણ સૂચિકરણના કાર્યો દ્વારા ઉપભોક્તાઓ ફલક ઉપર પ્રલેખોની શોધખોળ કરો. જ્યારે નિર્દેશીકરણ દ્વારા પ્રલેખ/સાહિત્ય સામાગ્રીને વિષયોથી માહિતી શોધવા શક્તિમાન બને છે. વિષય સૂચિકરણ વત્તા ઓછાં પ્રમાણમાં આ જ કાર્ય કરે છે.

આગળના એકમમાં તમે દસ્તાવેજ/પ્રલેખ માહિતીની બૌદ્ધિકતા વ્યવસ્થા બાબતે અભ્યાસ કરવા મળશે. જ્યારે જ્યારે તમે વિષયના વિકલ્પો બૌદ્ધિક વ્યવસ્થા મહત્વની ભૂમિકા અદા કરે છે. નિર્દેશીકરણ એ આવું વિકલ્પ/બદલારૂપ સર્જન છે. આ એકમમાં નિર્દેશીકરણની મૂળભૂત બાબતો, નિર્દેશીકરણની સમસ્યાઓનો અ્યાનક ભેટો થાય છે અને કેવી રીતે અસરકારક માહિતી પુનઃ પ્રાપ્તિની સગવડો વશ કરે છે.

2.2 નિર્દેશીકરણ અને તેના પ્રકારો (INDEXING AND ITS TYPES)

2.2.1 નિર્દેશીકરણ શું છે ? (What is Indexing)

ઈન્ડેક્સ (સૂચિ) એ લેટિન શબ્દ 'ઈન્ડેકર' ઉપરથી ઉતરી આવેલો છે, જેનો અર્થ 'નિર્દેશ' અથવા 'માર્ગ ચીંધવું' એવો થાય છે. નિર્દેશીકરણ દ્વારા આ પ્રકારના નિર્દેશો તૈયાર કરવી એ કલા અથવા પદ્ધતિ છે. બ્રિટીશ સ્ટાન્ડર્ડ્સ (BS 3700 : 1964) કોઈપણ વાચન સામાગ્રી અથવા દસ્તાવેજીય પાઠ સામાગ્રી સંગ્રહિત કરેલ સામાગ્રીની પદ્ધતિસરના સંલેખોની પ્રલેખોઓની શ્રેણીઓ, વર્ણાનુક્રમે અથવા પસંદ કરેલા ક્રમે ગોઠવેલ હોય અને તેમાં દરેક વસ્તુના નિર્દેશો સંદર્ભ સહિત નિર્દેશીકરણમાં સ્થાન નિર્દેશ કરે છે. આમ, આ પ્રક્રિયા દ્વારા માહિતીને વ્યવસ્થિત કરીને સરળતાથી પુનઃ પ્રાપ્તિ અને શોધવાને શક્તિમાન બનીએ છીએ. વિષય નિર્દેશીકરણ કોઈ વસ્તુને ઓળખવાની અને વિધિસર વર્ગસૂચકો, વર્ણકો અથવા વિષય મથાળાઓ આપવાની પ્રક્રિયા સંદર્ભે છે. જેથી વિષયવસ્તુઓ જાણીતી બને નિર્દેશિકા/સૂચિ, આમ નિર્માણ કરવાથી માહિતીની

વિશિષ્ટ વસ્તુઓની પુનઃ પ્રાપ્તિ કરવામાં સહાયરૂપ બની શકે. (UNESCO HANDBOOK OF INFORMATION SYSTEMS SERACH, 1977)

2.2.2 નિર્દેશીકરણ અને વર્ગીકરણ (Indexing and Classification)

નિર્દેશીકરણ અને વર્ગીકરણનો ઉદ્દેશ જૂથીકરણનો છે. આમ, એ બેઉ એકબીજાને મળતા છે. બેઉમાં પ્રલેખો વિષયમાં પૃથક્કરણ કરવાની બાબતે સંબંધિત છે, પછી સરળતાથી શોધી શકાય તેના પ્રતિનિધિત્વ અને સંગઠિત કરી શકાય. આપણે જુદા જુદાં સાધનો અને પ્રક્રિયાઓને ઉપયોગ કરીએ છીએ. નિર્દેશીકરણને વિભાવનાઓ રજૂઆત કરવાને માટે નિર્દેશીકરણની ભાષાનો ઉપયોગમાં લઈને વિભાવનાઓનું આલેખન કરે છે. તે જ રીતે વર્ગીકરણ, વર્ગીકરણની ભાષાને ઉપયોગમાં લે છે. નિર્દેશીકરણ અને વર્ગીકરણના પરિણામો પણ અલગ છે. નિર્દેશીકરણના પરિણામો નિર્દેશીમાં પરિણમે છે એ જ રીતે વર્ગીકરણનું પરિણામ વર્ગસંપર્કમાં પરિણમે છે.

સૂચિ/નિર્દેશીએ પ્રલેખના વિષયનું શાબ્દિક વર્ણન છે જ્યારે વર્ગસમાંક અંકોની રજૂઆત અથવા ક્રમમૂલક તરીકે છે. આઈ.એસ.ઓ.આર. પદ્ધતિમાં નિર્દેશિકા માહિતી આલેખવાની વિવિધ પ્રલેખોના વિકલ્પો પૂરા પાડે છે. વર્ગસમાંકની મદદથી ફલકો ઉપર વિષય અનુસાર ગોઠવણી કરવાને મદદરૂપ કરે છે. પ્રલેખોની ફલકો ઉપરની ગોઠવણી એ પડોશી ધર્મ જેવો છે. સંબંધિત વિષયોના પ્રલેખો સાથે સાથે આવે છે. રંગનાથને આને APUPA ગોઠવણી કહી છે. જે શોધકને પ્રલેખો વિશાળ દૃશ્ય પુરું પાડે છે અને આમ શોધ માટે પ્રયાસ કરતાં પ્રલેખોનું અતૂટ ચિત્ર પુરું પાડે છે. એ જ પ્રકારે પ્રદર્શિત થતાં પ્રલેખ વિકલ્પો વિષયોની શાબ્દિક રજૂઆત તેમાં હોઈ ન શકે. આવા પ્રદર્શનને શક્તિમાન બનાવવાને નિર્દેશીકરણની ભાષા વિભિન્ન પ્રક્રિયાઓનો ઉપયોગ કરે છે.

2.2.3 નિર્દેશીકરણ પ્રકારો (TYPES OF INDEXING)

નિર્દેશીકરણના બે પ્રકારો છે જેમ કે અર્કરૂપ અને વિધિવત્. અર્કરૂપ નિર્દેશીકરણમાં લેખક દ્વારા જે ભાષા પ્રયોજાય તે જ ભાષાનો ઉપયોગ થાય છે. તે કુદરતી ભાષા નિર્દેશીકરણ (NATURAL LANGUAGE INDEXING (NLI) તરીકે ઓળખાય છે. લેખક દ્વારા જે શબ્દો / પદો પાઠવવા ઉપયોગમાં લીધેલ હોય તેને ઉપભોક્તાઓ માટે શોધખોળ કરવાને પૂરા પાડવા જોઈએ. નિર્દેશીકરણની આ પ્રકારની પદ્ધતિની ખાલી વૈકલ્પિક પદો દ્વારા તેના સુધી પહોંચવા અને મેળવવી એ સંભવ નથી બનતું. ઉપભોક્તાઓ જો આ પ્રકારના વૈકલ્પિક પદોથી જોવા પ્રયત્ન કરે તો પણ શોધવાને શક્તિમાન નહીં બને, ભલે પછી ફાઈલોમાં એ માહિતી પ્રાપ્ત હોય.

વિધિવત્ નિર્દેશીકરણને પદો અથવા શબ્દોના વિભાવનાત્મક પૃથક્કરણ ઉપર આધારિત છે. વિભાવનાની શોધ કરવાને પૃથક્કરણ કરવામાં આવે છે અને તે વિભાવનાઓને સંબંધિત અને પદો/શબ્દોની રજૂઆત કરવાને નક્કી કરવામાં આવે છે. તે ઉપભોક્તાને જરૂરી માહિતી અને સંબંધિત માહિતી સુધી પહોંચવામાં મદદ કરે છે. હકીકતની દૃષ્ટિએ એ ધારવું મહત્વનું છે કે ઉપભોક્તાને ચોક્કસ કઈ માહિતીની આવશ્યકતા છે એની ખાત્રી નથી હોતી. છતાં પણ તે/તેણી પોતાની આવશ્યકતાઓ માટે ચોક્કસ હોય તો પણ, તે તેણી પોતાની આવશ્યકતાને પૂરેપૂરી અભિવ્યક્ત નહીં કરી શકે. આમ, સંબંધિત વિભાવનાઓનો નકશો તેની સમક્ષ રજૂ થાય તો સારી સમજણ, રજૂઆત દ્વારા તેની આવશ્યક માહિતી સુધી પહોંચવામાં મદદરૂપ બની શકે છે.

નિર્દેશીકરણ ભાષાઓ - ભાગ-૧
વિભાવનાઓ અને પ્રકારો,
વિષય મથાળા યાદીઓ અને
શબ્દભંડોળ પદાવલીઓ
Indexing Languages Part-1 :
Concepts and Types

2.3 નિર્દેશીકરણની ભાષા (INDEXING LANGUAGE) :-

નિર્દેશીકરણની ભાષાની વિભાવના સમજવાને સૌ પ્રથમ આપણે ભાષાની વિભાવનાને ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ. ભાષા એ પ્રત્યાયન માટેનું વાહન છે, એ વિચારો વહન કરે છે અને પ્રત્યાયન માટેની મહત્વની ભૂમિકા પૂરી પાડે છે. તેમાં વિચારોનો સ્રોતમાંથી પ્રવાહને ઉદ્દગમથી મુકામ તરફના પ્રવાહને સમર્થ બનાવે છે. ભાષાઓના વિકાસ પૂર્વે સંકેતો કે ઈશારાઓ દ્વારા પ્રત્યાયન થતું. પ્રાણીજગત પણ જુદા જુદા સંકેતો દ્વારા પ્રત્યાયન કરે છે.

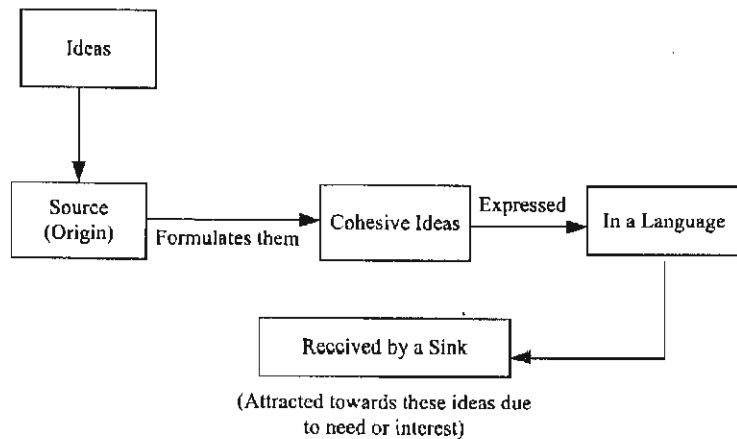
હવેથી આપણે ભાષા પદનો ઉપયોગ કરીશું. એ માણસો દ્વારા જ ઉપયોગમાં લેવાતી ભાષા સમજવી. ભાષાની ખાસિયતોમાં શબ્દભંડોળ અને (વાક્ય) રચનાની ગોઠવણીના નિયમો હોય છે. ભાષાઓ કૃત્રિમ અને કુદરતી/સ્વભાવિક હોઈ શકે છે. કુદરતી ભાષા એટલે આપણી ભાષાઓ, જેનો ઉપયોગ સામાન્યપણે આપણા વ્યવહાર માટે ઉપયોગમાં લઈએ છીએ, જ્યારે કૃત્રિમ ભાષા એ એવી ભાષા છે કે જેનો ખાસ હેતુ અથવા વિશિષ્ટ રીતે અથવા મર્યાદિત ઉપયોગ માટે જ ઉપયોગમાં લેવાતી હોય છે. લઘુલિપિ (શોર્ટહેન્ડ)એ આ કક્ષાનું ઉદાહરણ છે જેને વર્ષ આપણે સૌએ સાંભળ્યું છે. આપણી પાસે જુદી જુદી વિદ્યાશાખાઓના ઉદાહરણો છે. દાત. રસાયણ શાસ્ત્રમાં, રાસાયણિક પદાર્થોના જુદા જુદા ઘટક તત્વો, સંયોજનો અને રૂપાંતરો માટેના જુદાં જુદાં નામો હોય છે. એ જ રીતે વર્ગીકરણની યોજના/પદ્ધતિઓની સંજ્ઞા એ કૃત્રિમ ભાષા છે.

2.3.1 વ્યાખ્યા (Defination) :-

ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાનની ઓનલાઈન ડિક્શનેરી વ્યાખ્યા પ્રમાણે નિર્દેશીકરણએ કૃત્રિમ ભાષા છે જેમાં વિષય મથાળાંઓ અથવા વિષયવસ્તુના વર્ણકો પસંદ થાય, સૂચિ અથવા નિર્દેશિકાના શોધતત્વ દ્વારા માહિતી પુનઃપ્રાપ્તિની સુવિધા મળે, જેમાં કોઈપણ ભાષાના શબ્દોની યાદી અને નોંધના સ્વરૂપોને નિયમન કરવાના નિયમો, વાક્યરચના વગેરે. સારરૂપે તે પદોના જૂથો ધરાવે છે. પદો વચ્ચેના સંબંધો દર્શાવવા માટે સૂચિ વર્ણકો પૂરાં પાડવામાં આવે છે. ક્યારેક એને કૃત્રિમ ભાષા તરીકે સંબોધાય છે. નિર્દેશીકરણની ભાષાએ અર્થમાં કૃત્રિમ છે કે કુદરતી ભાષા કરતાં તેની વાક્યરચના નિયમો અને અર્થબોધ ભિન્ન પ્રકારના હોય છે. ગ્રાહ્ય અભિવ્યક્તિ માટે તેમાં શબ્દાવલીઓ અને નિયમો હોય છે.

2.3.1 જરૂરિયાત અને હેતુ (Need and Purpose) :-

નિર્દેશીકરણની ભાષાના હેતુ અને જરૂરિયાત વિષેની ચર્ચા, જો આપણે ભાષાની જરૂરિયાત અને હેતુને આપણે તપાસીએ તો ઉપયોગી નીવડી શકે છે. જ્યારે આપણે ભાષાનો ઉપયોગ કરીએ છીએ ત્યારે આપણી પ્રત્યાયનની જરૂરિયાત સંતોષીએ છીએ, ઉપયોગ કરીએ છીએ. ભાષાની લવચિકતા વિચારોને વહન કરવાની અનેકવિધ સંભાવનાઓ સર્જે છે. આ લવચિકતાને સમજવાને આપણે ભાષામાં વિચારોના વહનની પ્રક્રિયાનો પ્રવાહ નીચેના દષ્ટાંત આકૃતિ 2.1 દ્વારા જોઈએ.

2.1 : ભાષાઓ દ્વારા વિચારોનો પ્રવાહ

વિચારો વહેવડાવ્યા તેમાં ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે કોઈ ખાસ મર્યાદિત વ્યક્તિગત સ્ત્રોતની મર્યાદાઓમાં નહોતા અને તે ખાસ પર્યાવરણ અથવા સ્થાનના સંદર્ભમાં પણ મર્યાદિત નહોતા. આ જ વિચારોને અભિવ્યક્ત કરવાને લોકો ભિન્ન ભાષાઓનો ઉપયોગ કરે છે. આ વિવિધતા એક જ પ્રકારના લોકોમાં જુદી જુદી સ્થિતિઓ અને પર્યાવરણ જુદું હોય. આ ભાષાની લવચિકતા છે, જે સમાનાર્થી પર્યાયવાચી શબ્દ, કર્તરિપ્રયોગ, કર્મણિપ્રયોગ, પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષાર્થી વાક્યો વગેરે ભાષાનું વૈવિધ્ય છે. એક જ પ્રકારના વિચારોની અભિવ્યક્તિ ભિન્ન હોય છે, આથી કરીને વિષય/વિદ્યાશાખાની શબ્દાવલી, પદોને પહેલેથી જ વ્યાખ્યાંકિત કરવા અને એક ભાવમાં ઉપયોગ કરવો વગેરે વિષે સામાન્ય ચર્ચાઓ કરીશું. કુદરતી ભાષાની ખાસિયતો ગણાવીએ તો એમાં શબ્દાવલી, વ્યાકરણના નિયમો, ઉપપદો, નામયોગી અવયવો, ઉભયાનવી વગેરેમાં સમાવેશ છે. નિર્દેશીકરણમાં જરૂરી શબ્દો/પદો દ્વારા વિભાવનાઓથી નિર્દેશીકા તૈયાર થાય, નામયોગી અવયવો જેવા ગૌણ વધારાના સંયોજનોનો ઉપયોગ નથી કરવામાં આવતો. એથી આગળ કુદરતી ભાષા સંપૂર્ણ થઈ એકરૂપ વિદ્યાર્થી વગેરે પ્રશ્નોની પીડા સહવી પડે છે. જ્યારે નિર્દેશીકરણ કરીએ, તો આ પ્રશ્ન હલ કરવા અંગેની સંભાળ રાખવી પડે, જેથી ખાસ વિષય ઉપરના બધા જ પ્રલેખો પુનઃપ્રાપ્ત કરી શકીએ. આથી કરીને નિર્દેશીકરણ પદ્ધતિમાં પદોની સંદિગ્ધતાની સમસ્યાનું વિશેષ ધ્યાન રાખવું, એટલું જ નહિ પદોની ગોઠવણીનો પણ ખ્યાલ રાખવો પડશે, તે સામે જુદી જુદી વિભાવનાઓ વચ્ચેના સંબંધો પણ દર્શાવવા પડે, જેથી સંપૂર્ણ પુનઃપ્રાપ્તિની અસરકારકતા સિદ્ધ થાય.

આમ, નિર્દેશીકરણએ આવશ્યક છે કારણ :

- પ્રલેખોમાં જુદાં જુદાં લેખકો એક જ વિભાવનાઓમાં જુદી જુદી રીતે અભિવ્યક્ત કરે.
- એક સરખા પદોથી જુદી જુદી વિભાવનાઓ અભિવ્યક્ત થાય છે.
- ઉપભોક્તાઓ આ વિભાવનાઓમાં રસ ધરાવતા હોય છે. તેઓનાં પ્રલેખો, અસ્તિત્વમાં છે અને વિશિષ્ટ વિભાવનાઓની ચર્ચા કરેલી છે અંગે તેઓને માહિતગાર કરવા જોઈએ.
- ઉપભોક્તા સંબંધિત વિભાવના ઉપર પ્રલેખ શોધવાનો રસ દાખવે, આમ, સંબંધિત વિભાવનાઓ સાથે લાવવાની આવશ્યકતા રહે, તે સાથે તેઓના સંબંધો દર્શાવવા પડે.

નિર્દેશીકરણની ભાષાઓનો હેતુ આ છે, તેને માટે :

- પ્રલેખોમાં ચર્ચાયેલ વિભાવનાઓને અભિવ્યક્ત કરો.
- જુદી જુદી વિભાવનાઓ વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવવો અને
- સંબંધિત વિભાવનાઓનું અતૂટ દૃશ્ય દર્શાવવામાં સહાય મળે.

◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો (Self Check Exercises) :

- 1) નિર્દેશીકરણની વ્યાખ્યા આપો. તેની આવશ્યકતા જણાવો.
- 2) વિધિવત અને અંકરૂપે નિર્દેશીકરણ વચ્ચે તફાવત જણાવો.

- નોંધ : i) નીચે આપેલી જગ્યામાં તમારા ઉત્તરો લખો.
(ii) આ એકમને અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે તમારા ઉત્તરો ચકાસો.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

2.3.3 લાક્ષણિકતાઓ (Characteristics) :-

નિર્દેશીકરણનો હેતુ આપણે જોયાં કે પ્રલેખોની વિભાવનાઓ કૃત્રિમભાષામાં અભિવ્યક્ત કરે છે. જે દ્વારા ઉપલોક્તા જરૂરી માહિતી મેળવવા શક્તિમાન બને છે. જુદી જુદી સંબંધિત વિભાવનાઓ વચ્ચેના સંબંધો નિર્દેશીકરણની ભાષાના છે. આમ, નિર્દેશીકરણ ભાષાના ઘટકો તેની શબ્દાવલી, અભિવ્યક્તિઓના દાત. વાક્યરચના અને અર્થબોધ માટેના માન્ય નિયમો સમાવેશ થઈ શકે, તે માટે થઈને નિર્દેશીકરણની કૃત્રિમ ભાષા કેવી જોઈશે :

- અભિધાશાસ્ત્રની રૂપરેખા
- પદવિન્યાસની રૂપરેખા
- સંયોજી રૂપરેખા

અભિધાશાસ્ત્રની રૂપરેખા :

અભિધા એટલે શબ્દનો પ્રચલિત અર્થનો જેમાં તરત બોધ થાય. તેવી શબ્દશક્તિ નિર્દેશીકરણની ભાષાના સંદર્ભમાં, વિભાવનાઓ વચ્ચે બે પ્રકારના સંબંધો છે - વંશાનુબદ્ધ અને બીન-વંશાનુબદ્ધ એ રીતે ઓળખી શકીએ.

વંશાનુબદ્ધ સંબંધો : આ કાયમી સંબંધો છે.

- (a) વર્ગ-ઉપવર્ગ (દૃષ્ટાંત : દૂરભાષા યંત્રએ હંમેશા દૂરસંચારનો પ્રકાર છે.)
- (b) પૂર્ણ-ભાગ (દૃષ્ટાંત : માનવશરીર-શ્વસનતંત્ર)
- (c) ઉદાહરણ (દૃષ્ટાંત : ટેલીવિઝન ફિલિપ્સ ટીવી)

બીન-વંશાનુબદ્ધ સંબંધો : એ બે પ્રકારના હોય છે - સમાનતા અને સાહચર્યના

a) સમાનતા

- સમાનાર્થી (દૃષ્ટાંત Defects - Flavs) ખામીઓ-દૂષણ, ખોડખાંપણ
- અનેકાર્થી (શબ્દની જોડણી સમાન હોય પણ અર્થ ભિન્નતા હોય) Fatigue (of metals), Fatguc (of human)

b) સાહચર્ય

વિભાવનાઓ અભિધાની રીતે સંબંધિત હોય થોડું પણ સંબંધિત હોય તો પણ એક જ વંશનું હોય તેવું જરૂરી નથી. (e.g. Weaving anf cloth) (વણાટ અને વસ્ત્ર)

પદવિન્યાસ માળખું (Syntetic Structure) :

પદવિન્યાસ (Syntix) શબ્દ વ્યાકરણના સંદર્ભે છે. નિર્દેશીકરણની ભાષાના સંદર્ભે પદવિન્યાસ એ વિષયમાં વારંવાર આવતા પદોના ક્રમને સંચાલિત કરે છે. દાત. શીર્ષક (title) export of iron, જેમાં Iron, Export or Export Iron એ ક્રમ હોઈ શકે.

સંયોજી માળખું (Syndetic Structure) : અભિધાશાસ્ત્રની રૂપરેખામાં જે સંબંધો દર્શાવ્યા છે, તેને આધારે નિર્દેશીકરણની ભાષાએ સંયોજી રૂપરેખા માંડી શકીએ (દાત. See, See also, use, use for) નિર્દેશીકરણની ભાષાઓ સંયોજી રૂપરેખા ઉદ્દેશ સંબંધિત વિભાવનાની કડીઓ જોડેલી અથવા વેરવિખેર પડેલી હોય તો સંબંધિત વિભાવનાઓને સંયોજવી પડે. તે નિર્દેશીકરણને અને શોધક સૂચિ સંલેખો વ્યવસ્થિત ગોઠવીને તેઓ માહિતીની શોધ કરી શકે.

2.3.4 પ્રકારો (Types) :

પૂર્વે નિર્દેશીકરણના બે પ્રકારો ચર્ચાયા. દાત. અર્કરૂપ અને વિધિવત - પ્રલેખના વિષયવસ્તુની રજૂઆત સંબંધિત છે. વિભાવનાઓની રજૂઆતના પદોનો ઉપયોગ લખકે કર્યો હોય ન પણ કર્યો હોય. વળી નિર્દેશીકરણની ભાષાઓ જુદા પ્રકારોની હોઈ શકે, દાત. કુદરતી નિર્દેશીકરણની ભાષા, મુક્ત નિર્દેશીકરણની ભાષા અને નિયંત્રિત નિર્દેશીકરણની ભાષા. કુદરતી ભાષાના નિર્દેશીકરણમાં લેખકે વિભાવનાઓની રજૂઆત માટે જે શબ્દાવલીઓ પ્રયોજી તેનો ઉપયોગ કરે છે. અર્કનિર્દેશીકરણમાં તેનો જ ઉપયોગ થાય છે. મુક્ત નિર્દેશીકરણ ભાષા પ્રસંગોની નિર્દેશિકા/માટે લેખક દ્વારા પદોના ઉપયોગને ધ્યાનમાં રાખ્યા વિના સંભવી બધા જ પદોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. વિવિધ વિષય ક્ષેત્રમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલ બધા જ સંભવી પદો જેમ કે સમાનાર્થી, તાંત્રિકી વિરુદ્ધ પ્રચલિત પદો વગેરેથી નિર્દેશીકામાં પ્રયોજાય છે. નિયંત્રિત ભાષા માત્ર પદ્ધતિ આધારિત પદોનો ઉપયોગ મર્યાદામાં કરે છે. તેનો વિધિવત નિર્દેશીકરણ માટેના ઉપયોગમાં લેવાય છે, દાત. લિસ્ટ ઓફ સબ્જેક્ટ હેડિંગ્સ, ક્લાસિફિકેશન સ્કીમ્સ, થિસોરી, થિસોટોફેસેટ અને ક્લાસોર.

2.4 શબ્દાવલી નિયંત્રણ (VOCABULARY CONTROL) :

નિર્દેશીકરણ એ ભવિષ્ય માટે વસ્તુઓને ઓળખપત્રની વર્ગસૂચક શબ્દો આપવાની વિચારની પ્રક્રિયા છે. પદોના માનકીકરણ પ્રક્રિયા દ્વારા વિચારણીય ક્રમ પ્રસ્તાવિક થઈ શકશે, જે વર્ગસૂચકો માટે ઉપયોગમાં લેવાશે. આ માનકીકરણ શબ્દાવલિ નિયંત્રણ તરીકે જાણીતું છે, જેમાં પસંદગીય પદોની પદ્ધતિસરની પસંદગી થાય છે.

લેકેસ્ટર (1986) ના સૂચવ્યા પ્રમાણે વિષય નિર્દેશીકરણની પ્રક્રિયામાં બે ભિન્ન બૌદ્ધિક સોપાનો - પ્રલેખોનું 'વિભાવનાત્મક પૃથક્કરણ' અને વિભાવનાત્મકમાં ખાસ શબ્દાવલીનો અનુવાદ સમાવેલ છે. બીજા સોપાનમાં માહિતી પુનઃપ્રાપ્તિ પર્યાવરણમાં 'નિયંત્રિત શબ્દાવલિ' સંકળાયેલ છે, જેમાં મર્યાદિત પદોનું જૂથ એ પ્રલેખના વિષયવસ્તુની રજૂઆત માટે ઉપયોગમાં લેવાય. એ જ રીતે શોધની વ્યૂહરચના તૈયાર કરવાની પ્રક્રિયામાં બે કક્ષાઓ સંકળાયેલ છે. વિભાવનાત્મક પૃથક્કરણ અને પદ્ધતિની ભાષામાં અનુવાદ પ્રથમ સોપાન (ઉપભોક્તા સોપેલ) વિજ્ઞાપિતું પૃથક્કરણ સંકળાયેલ છે, જેમાં ઉપભોક્તાને ખરેખર શું જોઈએ છે, બીજા સોપાન પદ્ધતિની શબ્દાવલિનું વિભાવનાત્મક પૃથક્કરણના અનુવાદનું કાર્ય સંકળાયેલ છે. આમ જોઈએ તો નિર્દેશીકરણ અને શોધ પ્રક્રિયા વચ્ચે નજીકનું મળતાપણું છે.

માહિતી પુનઃપ્રાપ્તિમાં બે મુખ્ય ઉદ્દેશો છે.

- (a) નિર્દેશીકારો અને શોધકો દ્વારા વિષય બાબતે સુસંગત રજૂઆત કરવાને પ્રોત્સાહન આપી, સંબંધિત સામગ્રીઓ વિખેરાતી બચાવે છે. સમાનાર્થી (ભેગા કરવાને) સામાનાર્થી નજીક માટે અભિવ્યક્તિકરણોના નિયંત્રણ દ્વારા આ સિદ્ધ થાય છે અને તેને એકરૂપ જોડણીવાળા પણ અર્થથી ભિન્ન પાડે છે.
- b) કોઈ વિષય ભાગ ઉપર વ્યાપક શોધ કરવાની સુવિધા માટે પદોના અર્થો સંબંધિત હોય તેને જોડવા પડે છે. લેક્સ્ટર (1986) આગળ ઉમેરે છે કે નિર્દેશિકરણનો ઝોક જ્યારે શબ્દાવલિ નિયંત્રણે ઉપયોગમાં લેવાય એ વધુ સુસંગત હોય છે, કારણ નિર્દેશીકારો ખાસ વિષયઅંગ પદોનું જરૂરી વર્ણવાને તેના પર વધુ સુસંગત હોય છે. જો તેઓ પૂરો નિર્ધારિત વાતમાંથી (પદો)ની પસંદગી કરે, પછી તેઓ ઈચ્છે તે પદો મુક્તપણે ઉપયોગમાં લઈ શકે. આ જ રીતે શોધકોના દષ્ટિબિંદુથી, માહિતીની જરૂરિયાતના યોગ્ય પદો સરળતાથી ઓળખીને, ચોક્કસયાદીમાંથી આ પદો ખાસ પસંદ કરવા જોઈએ. આમ, નિયંત્રિત શબ્દાવલીઓનો સ્ટોક નિર્દેશીકારો અને શોધકોની ભાષાને મળતો આવે છે.
- મોટી સંખ્યાના પ્રલેખોને શબ્દાવલી નિયંત્રિત સાધનોમાં નજરે પડે છે. (દષ્ટાંત માટે જુઓ Aitehison and Gilcurist 2000) એને માટેના માનકો છે જેવાં કે બ્રિટીશ સ્ટાન્ડર્ડ BS 5723 અને BS 6723 ઈન્ટરનેશનલ સ્ટાન્ડર્ડ જેવાં કે ISO 2768 અને ISO 5964 અને યુનિસ્ટિર માર્ગદર્શિકાઓ 1980,1981.

અનેક વરસોથી શબ્દાવલિ નિયંત્રણ સાધનોની રચના કરવામાં આવેલી છે. તેઓ તેની રૂપરેખા અને શૈલીની લાક્ષણિકતાઓ જુદી પડે છે, પણ પુનઃપ્રાપ્તિના પર્યાવરણમાં તે બધીનો એક સરખો હેતુ છે. નિયંત્રિત શબ્દાવલિઓ જે પ્રાપ્ય છે તે નિર્દેશિકારોને બેઉને મદદ કરે છે, દાત. જે લોકો પ્રલેખોના દસ્તાવેજો તૈયાર કરવામાં રોકાયેલ, વિશેષ રીતે જેઓ પ્રલેખો માટે વિષય રજૂઆત રચવાને (ચાવીરૂપ શબ્દો, અનુ-સંયોજિત પદ્ધતિમાં દાખલા રૂપે) એ જ રીતે બીજે છેડે ઉપભોક્તાઓ તેઓની શોધ અભિવ્યક્તિઓનું ઘડતર કરી સ્પષ્ટપણે કરી શકે છે.

આગળની ચર્ચાઓથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે કુદરતી ભાષા પદ્ધતિ નિર્દેશી ફાઈલના વિકાસ સંદર્ભે વિવિધતાભરી સમસ્યાઓથી પીડાય છે, આમ, નિયંત્રિત શબ્દાવલીઓની આવશ્યકતા ઊભી થઈ. નિયંત્રિત શબ્દાવલિ પદોની અધિકૃત યાદીને સંદર્ભે છે. પ્રલેખો વિશિષ્ટ વિષયને સંયુક્તપણે રજૂઆત કરીને આંતર-સંબંધો અને સૂચિત માર્ગો દર્શાવે છે. નિયંત્રિત શબ્દાવલિમાં ચોક્કસ માત્રામાં અર્થનિર્ધારણ રૂપરેખાને દાખલ કરે છે, જેથી પદોના અર્થ સંબંધિત હોય તેને ભેગા લેવા અથવા બીજી રીતે જોડી આપે, અર્થનિર્ધારણ રૂપરેખા સરેરાશ દાખલ કરે છે, a) સમાનાર્થી શબ્દોના સ્વરૂપમાં વગેરેને સરખી જોડણીવાળા વિસદ્ધ અર્થો માટે પ્રલેખોના વિષયની સુસંગત રજૂઆત જુદી પાડી આપે છે અને b) વંશાનુબંધ અને બીન-વંશાનુબંધ પદોની પ્રક્રિયાને જોડીને, વ્યાપકશોધની અર્થબોધક રીતે સંબંધિત કરી આપે છે. શબ્દાવલિ નિયંત્રણમાં વિભિન્ન પ્રક્રિયાઓ સ્વીકારાયેલ સાધનોમાં List of Subject Headings (LSH) વિષય મથાળાની યાદીઓ થિસોરસ, થિસોટોફેસેટ, વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

2.4.1 નિયંત્રિત વિરુદ્ધ કુદરતી ભાષાના નિર્દેશીકરણ (Controlled Vs. Natural Language Indexing) :

એઈરકીનશન અને ગિલકીસ્ટ (2000)ના મતે, કુદરતી ભાષાના નિર્દેશીકરણ અને નિયંત્રિત નિર્દેશીકરણ વચ્ચેનો તફાવત નીચે પ્રમાણે છે.

Table 2.1: Comparison Between Controlled and Natural Language Indexing

Natural Language (કુદરતી ભાષા)	Controlled Language (નિયંત્રિત ભાષા)
High specificity gives precision.; excels in retrieving individual terms - names of persons, organisations, etc.	Lacks specificity, even in detailed systems Lacks exhaustivity; cost of indexing to the level of natural language is high; terms may be omitted due to indexer errors
Exhaustivity gives potential for high recall	Not possible to make it up-to-date; new terms are added to the thesaurus only at certain intervals
Up-to-date; new terms are immediately available	Indexers may misinterpret some words; there is a risk of loss of terms and/or their proper meaning/use
Words used by the authors are used in indexing; there is no provision for misinterpretation	The searcher may have to use artificial language (the controlled vocabulary)
Natural language used by the searcher is used for matching	Input cost is high since human intervention may be required for translation of terms into appropriate controlled vocabulary terms
Input cost is low since there is no human intervention	The databases will have to use the same vocabulary control tool in order to be compatible
Language incompatibility can be overcome due to the use of natural language, and thus data exchange and cross-database searching becomes easier	Eases the burden of searching: - controls synonyms and near synonyms and" leads to specific , preferred terms to broaden search - qualifies homographs - provides scope notes - displays broader, narrower and related terms - expresses concepts elusive in free text
Intellectual effort is placed on searcher. Problems arise with terms having many synonyms and near-synonyms	Overcomes syntax problems with compound terms and other devices
Syntax problems: there is a danger of false drops through incorrect term association	Loss of precision can be avoided by selecting specific/narrower terms while searching
Exhaustivity may lead to loss of precision	

2.4.2 શબ્દાવલી નિયંત્રણની કાર્યપદ્ધતિ (Methods of Vocabulary Control) :

શબ્દાવલિ નિયંત્રણની કાર્યપદ્ધતિઓની ચર્ચા જુદાં જુદાં મથાળાઓ હેઠળ થઈ શકે જે વિવિધ ભાષાઓના અપવાદો/લવચીકપણા હેઠળ થઈ શકે. આ પ્રમાણે છે.

a) અર્થનિર્ધારણ/અભિધા (Semantics)

i) સમાનાર્થી (Synonyms) : સમાનાર્થી એટલે સરખી વિભાવનાવાળા પદોને ભિન્ન પદો દ્વારા આપવામાં આવતા અર્થ નિયંત્રણ માટે પદાર્થોની એક ઉપયોગ/સ્વીકાર્ય હોય છે, બાકીના પદોને સ્વીકાર્ય પદો સાથે જોડવામાં આવે. પદોને સંયોજક યુક્તિ See or Used for (uf) વગેરે દ્વારા જોડવામાં આવે છે. દાત. Child Medicine (બાળવૈદક) અને Pediatrics એ સમાનાર્થીઓ છે. જો Child Medicine સ્વીકાર્ય પદ હોય, પછી તેને નીચે પ્રમાણે સાંકળી લેવાય.

Pediatrics
See Child Medicine or
use Child Medicine
એની બીજી કડી
Child Medicine
UF Pediatrics

નિર્દેશીકરણ ભાષાઓ - ભાગ-૧
વિભાવનાઓ અને પ્રકારો,
વિષય મથાળા યાદીઓ અને
શબ્દભંડોળ પદાવલીઓ
**Indexing Languages Part-1 :
Concepts and Types**

ii) વિવિધ જોડણીઓ (Variant Spellings) : પદોની વિવિધ જોડણીઓ હોય છે. સરખાંની એકની પસંદગી કરો, અને અન્ય જોડણીને સંકળવામાં આવે,

દાત.

Catalog

See Catalogue or

Use Catalogue

અને અન્ય કડી

Catalogue

UF Catalog

iii) સમાનરૂપવાળો - ભિન્નઅર્થવાળો શબ્દો (Homonyms) : શબ્દ એક સરખા પણ હોય પણ તેના અર્થ ભિન્ન હોય અને તે કારણે પદની વિભાવના સમજવામાં સમસ્યા ઊભી થતી હોય છે, શબ્દાવલી નિયંત્રિત કરવા માટે પદની સામે કૌસમાં સંદર્ભ આપવામાં આવે છે. દાત.

Bridge (Road)

Bridge (Game)

b) વાક્યરચનાઓ (Syntactics) :

આ બધા મુદ્દાઓ i) થી iii) માં મથાળાઓ હેઠળ ચર્ચા કરી એ ભાષાના અર્થનિર્ધારણ (અભિધા)ને સંબંધિત છે, આમ તેઓ અર્થનિર્ધારણમાંની વિધિતાને નિયંત્રિત કરવા મદદ કરે છે. એ જ રીતે અર્થની લવચીકતાને પણ નિયંત્રિત કરે. આ બધું સંયુક્ત પદો અને વાક્યરચના/શબ્દસમૂહમાં જોવા મળતા મળે છે.

i) સંયુક્ત પદો (Compound Terms) : નામ અને વિશેષણના જોડાણથી સંયુક્તપદોમાં વિષય પદોમાં રજૂ થયેલ જોવા મળે છે. આ જુદી જુદી રીતોથી અભિવ્યક્ત થયેલું હોઈ શકે. દાત. Academic Libraries (શૈક્ષણિક ગ્રંથાલયો) એ શૈક્ષણિક સંસ્થાના ગ્રંથાલયો તરીકે વ્યક્ત થઈ શકે છે અથવા Libraries, Academic (ગ્રંથાલયો, શૈક્ષણિક)

જો આપણે પહેલાં અપવાદને પસંદ કરીએ તો તે સીધું જ મથાળું બને છે, અન્યથા એને ઉલટાવી પણ શકીએ. આ બેઉના સરખા લાભો છે. સીધા મથાળું એ પરંપરાગત ઉપયોગમાં વિકલ્પ છે, જ્યારે ઉલટાવેલું મથાળું બધી સંબંધિત સામગ્રી/સાહિત્યને એક સ્થાને સાથે લાવવામાં મદદ કરે છે. પણ આમાંથી કોઈ એકને જ અનુસરવું, બીજા સાથે અન્યને જોડવા 'See' અથવા 'Use' સંદર્ભ ઉપભોક્તાને મદદ કરે છે.

ii) વાક્યાંશ મથાળાઓ (Phrase Headings) : એવા વિષયો હોય છે કે ઉભપાન્વી કે નામયોગી અન્વય તો ઉપયોગ કરીને વિષયોની જરૂરિયાત વર્ણવી શકીએ છીએ. એને વર્ણવવાના અલગ જુદાં માર્ગો છે દાત. સામાજિક વિકાસમાં ગ્રંથાલયોની ભૂમિકાઓને બીજા શબ્દોમાં 'ગ્રંથાલયો-સામાજિક વિકાસની ભૂમિકા' અથવા 'સામાજિક વિકાસ માંગ' ગ્રંથાલયોની ભૂમિકા.

◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો (Self Check Exercise)

3) શબ્દાવલિ નિયંત્રણ પરિણામોની ચર્ચા કરો.

નોંધ : i) નીચે આપેલી જગ્યામાં તમારો જવાબ લખો.

ii) આ એકમને અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે તમારો ઉત્તર ચકાસો.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

2.5 વર્ગીકરણ પદ્ધતિઓ (CLASSIFICATION SCHEMES) :

વર્ગીકરણ પદ્ધતિ દ્વારા મુખ્યત્વે ફલકો ઉપર યંત્રવત ગોઠવણીને વિકસાવવાનો છે, એમાંનું એક ઉદાહરણ નિર્દેશીકરણ ભાષાઓ છે. વિભાવનાઓને ભાષાને બદલે કૃત્રિમ સંકેલો ઉપયોગમાં લેવાય છે. આથી નિર્દેશીકરણ વંશાનુબદ્ધ સંબંધો દર્શાવવાનું અને તે સાથે તેઓનો ક્રમ મૂકવાનું સક્ષમ બનાવે છે. પદ્ધતિઓમાં વિવિધ યુક્તિઓ દ્વારા સમાનાર્થીક અને સહચાર્યથી સંબંધો દર્શાવવામાં આવ્યા છે. વર્ગીકરણ પદ્ધતિઓમાં ઉદ્ધૃતક્રમ નિર્દેશીકરણની ભાષાની ખાસિયતો પ્રતિબિંબિત થતી જોવા મળે છે. વર્ગીકરણના સિદ્ધાંતો નિર્દેશીકરણમાં હંમેશા સંકળાયેલ હોય છે, પછી બંને પ્રકારની કાર્યપદ્ધતિ આપણે સ્વીકારેલી હોય. નિર્દેશીકરણમાં એ પ્રક્રિયાઓ જોડાયેલી હોય છે, પ્રલેખોના વિષયનું પૃથક્કરણ અને તેઓની રજૂઆત દર્શાવવા, તે વર્ગીકરણને માટે પણ સાચું છે. એમાં માત્ર ભેદ રજૂઆતની પ્રક્રિયામાં રહેલાં છે.

વર્ગીકરણ પદ્ધતિઓ જુદી કક્ષાઓએ લગતી છે, ઉદા. ગણનાક્ષમ, પૃથક્કરણીય સંયોજન, અને મુખકીય, ગણતાક્ષમતા અને મુખકીયતા અંશતઃ અને સંપૂર્ણતા જુદી જુદી છે. લાઈબ્રેરી ઓફ કોંગ્રેસ પદ્ધતિએ પહેલી પ્રકારની છે અને કોલન ક્લાસિફિકેશન અને પછીની પ્રકારની છે. જ્યૂઈ ડેસિમલ ક્લાસિફિકેશન (ડીડીસી) ગણનાક્ષમ પદ્ધતિ તરીકે શરૂ થઈ પણ હવે તેમાં સારી રીતની મુખકીયતા કક્ષાની બનાવાઈ છે. વિષયોના જુદાં જુદાં પ્રકારો સરળથી સંકુલ બધી જ વિષયોને કોઠાઓમાં તેઓની સંજ્ઞા સાથે ગણતાક્ષમ પદ્ધતિઓમાં દર્શાવવામાં આવે છે, મુખકીય પદ્ધતિઓમાં માત્ર શક્ષમ હોય તેટલાં વિષયોને કોઠારૂપે દર્શાવાય છે, વિષય પૃથક્કરણ કર્યા પછી મુખકોને જોડીને રજૂઆત થાય છે. યુનિવર્સલ ડેસિમલ પદ્ધતિએ પૃથક્કરણ સંયોજિત પદ્ધતિ છે, તે મુક્ત મુખકીય નથી. તેઓ BLIS Programme માં DDC અને CC વિષે વિગતે શીખ્યા છે. આ પદ્ધતિથી વિશેષ ખાસિયતો હવે પછીના એકમમાં યુનિવર્સલ ડિસિમલ ક્લાસિફિકેશનમાં કરવામાં આવેલી છે.

2.6 વિષયમથાળાં યાદીઓ (SUBJECTS HEADINGS LISTS) :

સૂચિ સંલેખોમાં માહિતીને વિષયથી શોધવા માટે વિષય મથાળાઓ પૂરાં પાડવામાં આવે છે. સૂચિકારો પાસે જુદા જુદા વિષય મથાળાઓની યાદીઓ ઉપયોગ કરવાને માટે હોય છે, તેની મદદથી પ્રશ્નોના વિષય મથાળાઓ આપી શકાય છે. લાઈબ્રેરી ઓફ કોંગ્રેસ લીસ્ટ ઓફ સલ્જેક્ટ હેડિંગ્સ (SLSH) એ તેની સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપે રિસર્ચ લીસ્ટ ઓફ સલ્જેક્ટ હેડિંગ્સ (SLSH) એ ગ્રંથાલયો માટેની બે મુખ્ય યાદીઓ છે. આ યાદીઓ નિર્દેશીકરણની ભાષાના અર્થનિર્ધારણ ભાષાને See અને See Also સંદર્ભો વડે દર્શાવે છે. વંશાનુબદ્ધ અને સહચાર્ય સંબંધો See Also સંદર્ભ હેઠળ સમાવ્યા છે. વાક્યરચનાના નિયમો અંગે યાદીઓમાં વિવિધ સૂચનાઓ આપેલી છે. જો કે વિષય મથાળા યાદીઓ સૂચિપત્રકો માટે વિકસાવવામાં આવેલી અને પૂર્વ-સંયોજક નિર્દેશીકરણ પદ્ધતિઓ (વિશેષતઃ) કમ્પ્યુટરીય માહિતી પુનઃપ્રાપ્તિ પદ્ધતિઓને કારણે વિકાસ પામી છે, ધીરે ધીરે થિસોરસ/શબ્દભંડોળ માળખામાં પરિણામી, જે અનુ-સંયોજિત પદ્ધતિઓને વિકસાવી છે. તમે તમારાં BLIS પાઠ્યક્રમ SLSH શીખ્યા છે. આ એકમના પછીના ભાગમાં LCSH અને SLSH નો ખાસિયતોની ચર્ચામાં આપી છે.

2.7 થિસોરસ શબ્દભંડોળ પદાવલીઓ (THESAURUS) :

નિર્દેશીકરણ ભાષાનું અન્ય ઉદાહરણ થિસોરસ (સમાનાર્થક શબ્દકોશ) શબ્દાવલી નિયંત્રણ પૂરી પાડીને માહિતી શોધ અને સૂચિ કે નિર્દેશીકા માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે, શબ્દભંડોળ (સમાનાર્થકોશ) અનુ-સંયોજન પદ્ધતિઓ માટે રચાયેલી હતી, જે શોધકને પદ્ધતિસર માહિતી શોધ કરવામાં મદદ કરે છે.

1852માં પિટર માર્ક રોઝેરનાં થિસોરસએ સૌ જૂનો ઉદાહરણ હાલમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. આ કોશમાં વૈકલ્પિક પદો પૂરાં પાડવામાં આવ્યા છે અને તે બે ભાગમાં વિભાગેલા છે, જેમ કે, વર્ગીકૃત અને વર્ણાનુક્રમ વર્ગીકૃત ભાગમાં ચોક્કસ વર્ગોનું પેરાવિભાજન વધુ પેટાવિભાગો પાડવામાં આવે છે, જે હેઠળ વિવિધ શબ્દો મૂક્યા છે. જુદાં જુદાં વ્યાકરણીય સ્વરૂપો, જેમ કે નામ ક્રિયાપદ વગેરે શબ્દોમાં અર્જિત કરવામાં આવે છે. અન્ય ભાગ એ વર્ણાનુક્રમિક ભાગમાં શબ્દોની ગોઠવણી વર્ણાનુક્રમે હોય છે, વર્ગાંકો સાથે સંદર્ભોને વર્ગીકૃત ભાગ સાથે આવે છે. તેમ છતાં તેને થિસોસ (સમાનાર્થી શબ્દકોશ) નામે ઓળખાય છે, આજે તે પદનો ઉપયોગ કરીએ છીએ, બેઉ તેના હેતુ કાર્યો અને રૂપરેખામાં માહિતી પુનઃપ્રાપ્તિ થિસોરસથી સંપૂર્ણ રીતે ભિન્ન પ્રકાર છે. માપ (IR) થિસોરસ સમાનાર્થ શબ્દભંડોળ મૂળભૂત રીતે નિર્દેશીકરણ માટે નિયંત્રિત માટે શબ્દાવલિ અને ISAR પદ્ધતિમાં માહિતી શોધી મદદ કરે છે.

2.7.1 વ્યાખ્યા (Defination) :

ઓનલાઈન ડિક્શનેરી ફોર લાઈબ્રેરી એન ઈન્ફોર્મેશન સાયન્સ(2000) વ્યાખ્યા આપે છે કે થિસોરસ એ પદોનો શબ્દકોશ વર્ણાનુક્રમે ગોઠવાયેલો હોય છે, જેમાં શૈક્ષણિક વિદ્યાશાખા અથવા અભ્યાસ ક્ષેત્રની વિશિષ્ટ શબ્દાવલિ સમાવેશ કરલો હોય છે, એમાં પદો વચ્ચેના તાર્કિક અને અર્થબોધી સંબંધને વિશેષતઃ વિષય મથાળાઓની યાદીઓ અથવા વર્ણકો સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં પસંદ કરાયેલ પદો નિર્દેશીકરણમાં ઉપયોગમાં લેવાય છે. બ્રાઉનસન સૌ પ્રથમ માહિતી પુનઃપ્રાપ્તિને અર્થે આ પદનો ઉપયોગ કર્યો. યુનિસિસ્ટ તેની રૂપરેખા અને કાર્યના સંદર્ભમાં એ પદોનો સ્પષ્ટ અર્થ કરે છે. થિસોરસ એ પ્રલેખોની કુદરતી ભાષામાંથી અનુવાદ કરવાને ઉપયોગમાં લેવાયેલી પારિભાષિક નિયંત્રણ યુક્તિ છે પદ્ધતિ ભાષા (પ્રલેખન ભાષા, માહિતી ભાષા)ને વિદેશી કારો અથવા શોધકો માટે વધુ ઉપયોગ કરવાની ફરજ પાડે છે. પદોની રૂપરેખા, થિસોરસ નિયંત્રિત અને ગતિશીલ એવી વાક્ય રચના અને જાતિગત રીતે સંબંધિત પદો વિશિષ્ટ જ્ઞાનના ક્ષેત્રને આવરી લે છે.

2.7.2 કાર્યો (Functions) :

થિસોરસ (સમાનાર્થી શબ્દભંડોળ)ના કાર્યો આ પ્રમાણે છે.

- નિર્દેશીકારને મદદ કરાને વર્ણકો ઠરાવવામાં આવે અને શોધકોની પ્રલેખ સુધી પહોંચવાને વિષય/ક્ષેત્રના અંગભૂત ઘટકોની વચ્ચેના સંબંધોનું વિશાળ દૃશ્ય પુરું પાડવામાં આવે.
- વિષય/ક્ષેત્ર માટે વિદેશીકારને માનક શબ્દાવલી પૂરી પાડવી.
- વિભાવનાઓની વચ્ચે અસ્તિત્વ ધરાવતા સંબંધોને શોધકો માટે સંકુચિત અથવા વ્યાપક/વિસ્તારીને તેઓ અસરકારક પુનઃપ્રાપ્તિ શોધી શકે એવું દર્શાવવું.
- નિર્દેશીકાર/શોધક જુદી જુદી વિભાવનાઓને ઓળખી શકે, જે તે અન્ય ઘણાં કિસ્સાઓમાં જાણી શકવાનો જસ, તેવો વિષય/ક્ષેત્રનો નક્કશો પૂરો પાડવો.

વિષય મથાળાઓની યાદી અને થિસોરસ વચ્ચેનો તફાવત તેના કાર્ય અને રૂપરેખા રહેલો છે. વિષય મથાળાંની યાદીઓ વિષય સૂચિ વિકસાવવામાં આપી હતી અને નિર્દેશીકરણ પદ્ધતિઓ પૂર્વ સંયોજનમાં ઉપયોગ કરવાને વિકસાયેલી છે, જ્યારે થિસોરસ એ અનુ-સંયોજન નિર્દેશીકરણ પદ્ધતિઓના સંદર્ભમાં વિકસાવેલી છે.

ગ્રંથાલયો કરતાં અન્ય આંતરરાષ્ટ્રીય મંડળો દ્વારા વિશિષ્ટ વિષયક્ષેત્રો/વિસ્તારોએ થિસોરીની રચના કરી છે. કેટલાંક ઉદાહરણો સામેલ છે : થિસોરસ ઓફ એન્જિનીયરીંગ એન્ડ સાયન્ટિફિક ટાઈમ્સ (TEST) ERIC થિસોરસ ફોર, એજ્યુકેશન થિસોરસ ઓફ અમેરિકન સાયકોલોજીકલ એસોશિએશન (APA) યુનેસ્કો થિસોરસ વગેરે.

MICROFORMS	
SN	A miniature of replica of document
UF	Micro copies
BT	Data media
NT	Micro transparencies
	Micro-opaques
RT	Microphotography
	Thesaural Display

નિર્દેશીકરણ ભાષાઓ - ભાગ-૧
વિભાવનાઓ અને પ્રકારો,
વિષય મથાળા યાદીઓ અને
શબ્દભંડોળ પદાવલીઓ
Indexing Languages Part-1 :
Concepts and Types

2.7.3 રચના (Construction) :

થિસોરસ (શબ્દભંડોળ)એ તદ્દન વિશિષ્ટ પ્રવૃત્તિ છે. એની રચનામાં જે કોઈ સંકળાયેલ હોય તેનામાં વિષયનું પાકુ જ્ઞાન હોવું જોઈએ, તેનામાં તાર્કિકતા અને સંગઠનાત્મક શક્તિ હોવી જરૂરી છે. થિસોરસ રચનાના માટેની સોપાનો નીચે પ્રમાણે છે. (Lancaster 1985)

a) પૃથક્કરણની આવશ્યકતા (Need Analysis) : જ્યારે તમે થિસોરસની રચના કરો સૌથી પહેલાં પૃથક્કરણની આવશ્યકતા રહેલી હોય, જો તેની ખરેખર આવશ્યકતા છે અથવા નથી. એક સરખા વિષયો ઉપરના થિસોરસ અસ્તિત્વમાં હોઈ શકે, એથી એ જેવું આવશ્યક બની રહે છે કે એની આવશ્યકતા સંતોષણે કે નહિ. કેટલાંક કિસ્સામાં અસ્તિત્વમાં હોય તેના થિસોરસને આવશ્યકતા અનુસાર સુધારવા પડે. જો એવું અનુભવાય છે કે થિસોટસની આવશ્યકતા ઊભી કરવી જોઈએ પછી નીચેના સોપાને અનુસરવું જોઈએ.

b) પદો ભેગાં કરવા (Gathering of Terms) : જે પદોને સમાવવાના હોય તેને સરે પહેલાં એકઠા કરવા પ્રક્રિયામાં બે અભિગમો અનુસરી શકાય. ઉપરથી નીચે (તાર્કિક રીતે તાહયેલાં) અભિગમ, સમિતિ ઉપરથી નીચે સુધીના પદોમાંથી પદોને ઓળખી અને પેટા વિભાજન પાડે. જે સમસ્યાઓનો સામનો કરવાનો હોય છે તેએ બધા વર્ગો વિષે વિચારવા અથવા વિભાવનાઓની વંશાવલી અને ખાસિયતો વિભાવના માટે ઉપયોગમાં લેવાય તેને વર્ગ ઉપભોક્તાઓની આવશ્યકતાએ અનુકુળ ન હોઈ શકે.

અનુભવમાં (તળિયામાંથી ઉપર) અભિગમોમાં વિવિધ સ્ત્રોતોમાંથી સંયોજવા આવે છે અને વર્ગ અથવા વંશાવલીનો તે ઉપયોગી જણાયા પછી આકાર અપાય છે. બે સિદ્ધાંતોને લઈને પદો ભેગા કરવા પડે સાહિત્યા દેશનો સિદ્ધાંત અને ઉપભોક્તા આદેશનો સિદ્ધાંત પૂર્વેના સિદ્ધાંતનો તર્કએ છે કે વિષયના સાહિત્યમાં તે બધા ઉપયોગમાં લેવાય છે તેથી એ પદ સામેલ કરવાને વાજબી કરે છે. આ કાર્ય પદ્ધતિ સારકરણ સ્ત્રોતો, સંદર્ભ સ્ત્રોતો, સામયિકના લેખો વગેરેમાંથી પસાર થવાની મુશ્કેલી વેઠવી કરે છે. એ પછીના કિસ્સામાં ઉપભોક્તા/વિષય નિષ્ણાંત પાસેથી ભેગા કરેલા પદોને વિષે સલાહ-સૂચના મેળવે છે. ગમે તેમ, આ બેના સંયોજન વડે સારું પરિણામ નીપજાવી શકાય છે.

c) પદોનું સંગઠન/વ્યવસ્થા (Organisation of Terms) : એકવાર પદો એકત્રિત કર્યા. આ બધાને પ્રમુખ વર્ગોમાં વ્યવસ્થિત કરના પડે અને વંશાનુ બધ્ધ વર્ગોની અંદર ગોઠવવા પડે છે. આંતર-વંશાનુબદ્ધ સંબંધોનું રેખાચિત્ર દર્શાવવું જોઈએ.

d) વંશાનુબંધતાની વ્યવસ્થા (Organisation into Hierarchies) : એકવાર વર્ગી ઓળખી કાઢ્યા પછી, તે પછીનું સોપાન દરેક પદને વંશાનુબંધ રીતે ગોઠવવા પડે છે.

e) વર્ણાનુક્રમ થિસોરસનું સર્જન (Creation of Alphabetical Thesaurus) : એકવાર પદો ક્રમબદ્ધ વેશાનુબંધ રીતે પ્રસ્થાપિત થાય, પછી વર્ણાનુક્રમ થિસોરસ (સમાનાર્થી શબ્દભંડોળ) સર્જવાને વર્ગીકરણને અંદર દાખલ કરવામાં આવે છે. દરેક પદ નોંધ બને છે અને તેનાં વંશાનુબંધ સંબંધો BT અને NT દ્વારા દર્શાવાય છે. દરેક BT અને NT પદો વિનિમય થઈ શકે છે. એ જ રીતે, બીન-વંશાનુબંધ સંબંધોને use, used for અને related (RTS) દ્વારા દર્શાવાય છે. સામાન્ય રીતે એક સોપાન ચઢવું અને એક પગથિયું ઉતરવું અનુસરવાનું હોય છે.

f) થિસોટરસની રજૂઆત (Presentation of Thesaurus) : દરેક વિભાગની નોંધો જરૂરિયાત મુજબ ગોઠવવી તે વર્ણાનુક્રમે, પદ્ધતિસર (નેટરૂપે) અથવા રેખાત્મક આ રીતે ગોઠવી શકાય.

g) મૂલ્યાંકન (Evaluation) : એકવાર થિસોરસ તૈયાર થઈ જાય પછી એની પુનઃપ્રાપ્તિની અસરકારકતાનો અંદાજ બાંધવાને મૂલ્યાંકન કરવું. આ પાઠ્યક્રમના એકમ 5માં ચર્ચા કર્યા પ્રમાણે તેના ધોરણો અને પ્રક્રિયાઓ અનુસાર એ થઈ શકે.

h) જાળવણી (Maintenance) : થિસોરસ વિકસાવ્યા પછી, તેની યોગ્ય રીતે સારસંભાળ રાખવી પડે. આવશ્યકતા પડે નવા પદો ઉમેરો અને જૂના પદોને રદ કરી શકીએ. આ કાર્ય સતત કરતાં રહેવું પડે.

i) કમ્પ્યુટરનો ઉપયોગ (Use of Computers) : આ પહેલાં જણાવ્યું છે કે પદો ભેગા કરવાએ બહુ જ કરળાજનક અને સમય માંગી લેતું કામ છે. પદો એકત્રિત કરવાને કમ્પ્યુટર અસરકારક રીતે ઉપયોગી થાય. યંત્ર વાંચી શકે તેવા ડેટાબેઝ (માહિતીવાદ)નો આંકડાશાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા દ્વારા પદોના શોધવાનું શક્ય બની શકે છે.

થિસોરસની રચનાએ મહદઅંશે બૌદ્ધિક પ્રવૃત્તિ છે. સંબંધિત પદોના સંબંધો બને તેટલું વર્ણન કરવું જોઈએ. એકવાર પદો મુઘકો અને વંશાનુબંધતામાં જાય, ત્યાર પછી કમ્પ્યુટરનો ઉપયોગ ઉપયોગી નીવડી શકે છે. કમ્પ્યુટર છાપવાની/પ્રદર્શિત કરી શકે છે. કમ્પ્યુટર વાંચી શકે વધુ આગળ, કમ્પ્યુટર વાંચી શકે તેવા થિસોરસના ડેટાઓને ફોટો કમ્પોઝિશન દ્વારા મુદ્રિત આવૃત્તિરૂપે ઉત્પાદિત કરી શકીએ. પદોને ઉમેરવા કે રદ કરવા એ કમ્પ્યુટર/દ્વારા ઘણું અસરકારક રીતે થતું કાર્ય છે. ઘણાં બધા સમાનાર્થી શબ્દભંડોળ કમ્પ્યુટર વાંચી શકે તેવા સ્વરૂપે મળતાં થયા છે. એને ડેટાબેઝો જોડી શકીએ છીએ. પદ્ધતિમાં જ્યારે શોધી કરીએ, તે સ્વયંસંચાલિતપણે પદોને થિસોરસના પદોમાં ફેરવી આપે અને શોધ ચાલુ રાખી શકીએ.

- ◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો. (Self Check Exercise) :
- 4) થિસોરસ (સમાનાર્થી શબ્દભંડોળ) અને વિષય મથાળાની યાદીઓ વચ્ચે સંરચના તફાવતો ગણાવો.
- નોંધ : i) તમારા જવાબો નીચે આપેલી જગ્યાઓ લખો.
ii) આ એકમને એને આપેલા જવાબો સાથે તમારો જવાબ ચકાસો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2.8 થિસોરોફેસેટ (THESAUROFACET) :

તમે ચોક્કસપણે ધ્યાનમાં લીધું હોય તો વર્ણાનુક્રમ શબ્દભંડોળ વિભાવનાઓના પદોના વિભાગો પૂરા પાડે છે જેમાં પદોના સંબંધો વિભાવના સાથે દર્શાવ્યા હોય છે. તેમાં વિષયોની સંપૂર્ણ વંશાનુબધ્ધતા કોઈ એક જ સ્થાને દર્શાવાવામાં આવતી નથી. આ સમસ્યાઓમાંથી બહાર આવવાને માટે શબ્દભંડોળ મુખત તરીકે ઓળખાતું સ્થાન વિકસાવ્યું. અંગ્રેજ ઈલેક્ટ્રીક કંપનીના જિન અઈચિસને શબ્દભંડોળ મુખક વિકસાવ્યું હતું. તે મૂળભૂત રીતે મુખકીય વર્ગીકરણ પદ્ધતિ અને શબ્દભંડોળનું એકકીરણ કરેલ છે. તેનો પહેલો ભાગમાં મુખકીય પદ્ધતિ અને બીજા ભાગ વર્ણાનુક્રમ શબ્દભંડોળનો છે. પદ્ધતિમાંના પદો કોઠામાં એક જ વાર હોય છે અને ફરી એ પદ શબ્દભંડોળમાં દેખાય છે. આ બે વચ્ચેની કડી સંજ્ઞા અથવા વર્ગસંબંધ છે.

2.9 વર્ગાવલી ભંડોળ (CLASSAURUS) :

પોપ્સી નિર્દેશીકરણ પદ્ધતિ માટે જી. ભટ્ટાચાર્ય દ્વારા વર્ગાવલી ભંડારની યુક્તિ શબ્દાવલી નિયંત્રણ તરીકે શોધી હતી. તે મુખકીય પદ્ધતિસરની યોજના માટેના શબ્દભંડોળના બધા લક્ષણો વંશાનુબધ્ધ વર્ગીકરણ પદ્ધતિ સાથે ભેળવી દઈને એક કરી દીધાં. તેમાં બે જુદા વિભાગો હોતા નથી. દાત. વર્ગીકરણના કોઠામાં અને થિસોરસ તેમાં એક મુખ્ય ભાગ ભિન્ન હોય, વિવિધ મુખકો માટેના કોઠાઓ હોય, પણ કોઠાઓની અંદર જ બધા લક્ષણોને ભેળવી દીધેલા હોય તેવી વર્ગીકરણ પદ્ધતિ શબ્દભંડોળ હોય છે. આ કારણને લઈને અને વર્ગાવલી ભંડાર કહેવાય છે. શબ્દાવલી ભંડારનું મૂળભૂત તત્વ એ વિલય નિર્દેશીકરણ ભાષાનો સામાન્ય સિદ્ધાંતના ભાગ રચી આપે છે. વર્ગાવલી ભંડારની સૂચિએ વર્ણાનુક્રમ સૂચિ છે.

2.10 સિયર્સ લિસ્ટ ઓફ સબ્જેક્ટ હેડિંગ્સ (SEARS LIST OF SUBJECT HEADINGS (SLSH)) :

આ યાદી સાથે તેના મૂળ શોધક નિનિ અર્લ રિસર્ચનું નામ જોડાયેલું છે, કે જેમણે 1923માં પહેલી આવૃત્તિ આપી હતી કે જેનું નામ “લિસ્ટ ઓફ સબ્જેક્ટ હેડિંગ્સ ફોર સ્થોલ લાઈબ્રેરીઝ” આ પ્રમાણે હતું, તે સમયે 9 નાના ગ્રંથાલયમાં સારી રીતે સૂચિકૃત થયેલાં આ નવ ગ્રંથાલયોમાં વિષય મથાળા યાદીઓ પ્રયોજાતી હતી. 1933માં તેણીએ સંપાદિત કરી ત્યારે તે ત્રીજી આવૃત્તિ હતી. છઠ્ઠી આવૃત્તિથી યાદીનું ફરીથી નામ બદલાયું હતું. નાના ગ્રંથાલયો (Small Libraries) શબ્દોની આખ્યામાંથી દૂર કર્યા કારણ કે મધ્યકક્ષાના ગ્રંથાલયો (Medium Sized Libraries) એ તે યાદીનો ઉપયોગ કરવાનું ચાલું કર્યું. મિની અર્લ સીયર્સના પ્રદાનને માન્યતા આપવા આખ્યાનામ (title) સાથે સીયર્સ (Sears) ઉમેર્યું હતું. તે 18મી આવૃત્તિ છે, જે ઈ.સ. 2004માં પ્રકાશિત થઈ હતી. આ આવૃત્તિનું બાહ્યદેખાવ સીયર્સ યાદીના સિદ્ધાંતો પ્રમાણે છે, જે યાદીમાં સમાવેશ કરેલાં વિષય મથાળાઓના સિદ્ધાંત તદ્ અનુસાર યાદીમાં તેમજ વિષયમથાળાનાં સામાન્ય સિદ્ધાંતો મુજબ ઉપયોગમાં લીધાં છે. નિર્દેશીકરણને નવા મથાળાઓ અથવા મથાળાનો પેથ વિભાગો પૂરાં પાડવા માટે

યાદીમાં માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો પૂરાં પાડવામાં આવ્યા છે. આ યાદી LCSH અનુસરે છે, ગમે તેમ તેઓમાં જે તફાવત છે તે પ્રસ્તાવનામાં દર્શાવ્યો છે : “બે યાદીઓમાં જે મુખ્ય તફાવતો છે, તેમાં સીયર્સમાં સીધા સ્વરૂપની નોંધો ઉલ્ટાસ્વરૂપે મૂકેલી છે, સિદ્ધાંત અનુસાર મોટાભાગના ગ્રંથાલય ઉપલોકતાએ મારે બહુ-શબ્દોવાળા પદોમાંના ક્રમ જે ભાષામાં સ્વાભાવિક રીતે થાય છે.”

SLSH 15મી આવૃત્તિથી નવીન ચહેરો મેળવ્યો છે, જે 1994માં પ્રકાશિત થઈ હતી. તે પછીની આવૃત્તિઓ તદ્દન નિયમિત પણે પ્રકાશિત થઈ હતી, 1997માં 16મી, 17મી આવૃત્તિ 2000, અને 2004માં 18મી આવૃત્તિઓ. આ નવો ચહેરો તેના માળખામાં થયેલા પરિવર્તનને થિસોરી માટેના NISO માનકોને કારણે છે. પહેલાં આક સંદર્ભો See, See also, x અને xx ને બદલીને તેને સ્થાને USE, NT, BT, RT અને UF મૂક્યાં છે. જે મથાળાઓ બદલ્યા છે તેને એ [Former heading] પુરવણી વાક્ય સાથે મૂકેલ છે. 16મી આવૃત્તિથી બીજા સૂચક પરિવર્તનો કર્યાં, જ્યારે નવું મથાળું અન્ય ધર્મોમાં ઉમેરવામાં આવે છે ત્યારે તે ખ્રિસ્તી પૂર્વગ્રહને ઘટાડે છે. નૃવંશીય વિભાગો કમ્પ્યુટરર્સ, વૈયક્તિક સંબંધો, રાજકરણ અને પ્રચલિત સંસ્કૃતિ અને પછીની આવૃત્તિઓમાં કેટલાંકમાં ઉમેરો થયો હતો.

Examples Illustrating Use of SLSH

SUBJECT

SUBJECT HEADING

1) Tourist places in India	India-Description and travel
2) Marriages in Japan: A Study of Customs	Marriage customs and rites - Japan
3) Pulse polio campaign in India: Public helth awareness	Vaccination - India
4) Directories of libraries in Delhi	Libraries-Delhi-Directories
5) Surgerey of the human heart	Heart-Surgery

Headings in LCSH Vs. SLSH

LCHS

SLSH

1) Library education - India	Library education - India
2) Library orientation - India	Bibliographic Instrument
3) Blood - Cancer - Treatment	Blood Cancer - Treatment
4) English language - Dictionaries	English language - Dictionaries
5) India Foreign relation - Pakistan	India-Foreign relations - Pakistan

◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો (Self Check Exercise) :

- 5) LCSH અને SLSH નો ઉપયોગ કરીને નીચેના વિષયોના વિષય મથાળાઓ તૈયાર કરો.
- Cataloguing of manuscripts in art libraries
  - Homeopathic treatment of skin diseases
  - Grammar of Sanskrit language
- નોંધ : i) નીચે આપેલ જગ્યામાં તમારા ઉત્તરો લખો.
ii) આ એકમને અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે તમારો ઉત્તર ચકાસો.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

2.11 લાઈબ્રેરી ઓફ કોંગ્રેસ લિસ્ટ ઓફ સબ્જેક્ટ હેડિંગ્સ (LIBRARY OF CONGRESS LIST OF SUBJECT HEADINGS) :

લાઈબ્રેરી ઓફ કોંગ્રેસ, 1898થી તેની સૂચિમાં વિષય મથાળાઓ પૂરા પાડતી હતી. જે ગ્રંથાલયો એલ.સી. (લાઈબ્રેરી ઓફ કોંગ્રેસ) કાર્ડનો ઉપયોગ કરે છે તેને માટે આ મથાળાઓનો ઉપયોગ કરવાને માટે પ્રકાશિત કરવાં જોઈએ એવી માંગણી થઈ આથી L.C. એ પ્રકાશિત કરવાનું શરૂ કર્યું, તેની પહેલી આવૃત્તિ 1909 અને 1914માં પ્રકાશિત થઈ. SLSH નો આધાર હેડિંગ્સ (LCSH) એ યાદી નાના અને મધ્યમ કદના ગ્રંથાલયો માટે તૈયાર કર્યો હતો. LCSH સૌ પ્રથમવાર “Subject Headings used in the Dectonary Catalouge of the LC” એ નામે 1909 અને 1914 વચ્ચે પ્રકાશિત થઈ. પછી પુરવણીઓ રૂપે પ્રકાશિત થતી રહી. જે 1919માં બીજી આવૃત્તિરૂપે પ્રકાશિત થઈ. હાલમાં તેની 29મી આવૃત્તિ 2003માં પ્રકાશિત થઈ હતી. જે પાંચ ગ્રંથસંપુરોમાં છે. આ યાદીના વર્તમાન સંપાદક Ronald A. Goedreas (રોનાલ્ડ એ મઉડ્રીસ) છે. આ યાદી તેના આરંભકાળથી માહિતીપદો ઉપરથી સર્જાયેલી છે. આ યાદીના કદનો વિચાર કરીએ તો હકીકત છે કે LCSH ની 25મી આવૃત્તિ વિષયમથાળાંની સરખામણીએ 26મી આવૃત્તિમાં 2.7 લાખ રેકર્ડ્સ/દસ્તાવેજોનો છે.

LCSH માં બે પ્રકારના મથાળાંઓ છે એ બધાં ઘેરા ટાઈપમાં અને સાધારણ ટાઈપમાં છે. ઘેરા ટાઈપવાળા મથાળાંઓ વિષયમથાળાં સૂચિઓ તરીકે ઉપયોગ કરવાને સ્વીકાર્ય બને છે, અન્ય મથાળાંઓને તરીકે વાપરી શકાતા નથી અને તેઓ ઉપભોક્તાઓને યોગ્ય મથાળું પસંદ કરવાને કહે છે.

Fighting

use War

Fighting એ ઘેરાટાઈપનું મથાળું નથી કે ઉદાહરણરૂપેએ વિષય મથાળા તરીકે સ્વીકાર્ય નથી બનતું. આથી આ નોંધ ઉપભોક્તાને War એ મથાળું પસંદ કરવાને માર્ગદર્શન આપે છે.

નોંધોના ઘટકો (Components of an entry) :

LCSH માં નોંધ નીચે દર્શાવેલા ઘટકો/તત્વો ધરાવે છે.

Scope Note (વ્યાપ્તિ નોંધ) (SN) : મથાળાઓ સંદર્ભ અથવા અર્થ પૂરો પાડે છે. એ મથાળું કયા ક્ષેત્રને લાગુ પડે તેનું સૂચન પણ આપે છે. દાત.

Art

(Here are entered general works on the visual arts. works on the arts in general, including the visual arts, literature, and the performing arts, is entered under Arts.)

આ વ્યાપ્તિનોંધ સંદર્ભ અને મથાળાને અલગ પાડી બતાવે છે, Art થી Arts દરેક નોંધોમાં વ્યક્તિ નોંધની આવશ્યકતા રહેતી નથી. જ્યારે નોંધો એકબીજા ઉપર આચ્છીદીત થઈ જતી હોય ત્યારે તેની જરૂરિયાત રહે છે.

નોંધતત્વો સૂચિત કરતાં હોય (Directing Elements) :

જો નોંધમાં નીચે દર્શાવેલા નિર્દેશી સૂચિતાર્થ ઘટકો હોઈ શકે.

USE, UF (Used For), BT (Broader Term), NT (Narrower Term), RT (Related Terms) and SA (See Also).

નિર્દેશી ઘટકતત્વો વિષયમથાળાઓને એકબીજાની સાથે જોડવા માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે. સંબંધિત વિષય મથાળાંઓ નિર્દેશીકાર અને ઉપભોક્તા/સોધકને મદદ કરવાને સંકળાયેલા હોય છે. નિર્દેશીકાર કોઈ પ્રલેખને વિષય મથાળું આપવાને વિચારેલું હોય, પરંતુ પ્રલેખનો વિષયએ મથાળામાં ચોક્કસપણે અભિવ્યક્ત ન થતો હોય એને મદદ કરવાને વિષયમથાળાને પરિશુદ્ધ કરવું પડે, આ માટે નિર્દેશી ઘટકોના ઉપયોગ કરવો પડે છે. એજ રીતે ઉપભોક્તા માટે, તેને જે માહિતીની આવશ્યકતા પડે તે વિષય મથાળું ઉપયોગ કરે, તે યોગ્ય હોવું જોઈએ. તેની આવશ્યક માહિતી સુધી પહોંચવાને તેના નિર્દેશી ઘટકો તેને માર્ગદર્શન કરે.

નિર્દેશીકરણ ભાષાઓ - ભાગ-૧
વિભાવનાઓ અને પ્રકારો,
વિષય મથાળા યાદીઓ અને
શબ્દભંડોળ પદાવલીઓ
Indexing Languages Part-1 :
Concepts and Types

વિષય સાથે અન્ય વિષય નીચે દર્શાવેલ ત્રણમાંની કોઈ એકથી સંબંધિત હોય છે.

સમાનતા દર્શક/સરખાપણું

વંશાનુબંધ

સહચર્ય

a) સમાનતા દર્શક સંબંધો (Eguivalence Relations) :

આ પ્રકારના સંબંધો વિષયો વચ્ચે શબ્દના સ્વરૂપોને કારણે અસ્તિત્વમાં આવે છે, સમાનાર્થી, તાંત્રિકી વિરુદ્ધ લોકભોગ્ય પરિભાષા, ટૂંકાક્ષરી, સંક્ષેપ વિરુદ્ધ પૂરાં સ્વરૂપો, જોડણીમાં વિભિન્નતા, બહુવિધ પદો વગેરે.

પદમાં વિવિધતા દર્શાવતું એક સ્વરૂપ મથાળા તરીકે સ્વીકાર્ય બને તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ, તેને USE સંદર્ભથી અન્ય સાથે સાંકળી લેવાય. દાત.

Hindu

USE Gods, Hindu (May sub Geog)

Adult offspring

USE Adult children

Carcinoma

USE Cancer

Iconographs

USE Art

Injuries

USE Accidents

Midday

USE Noon

Cataloging

USE Cataloguing

b) વંશાનુબંધ સંબંધો (Hierarchical Relationships) :

વિષયો એકબીજાની સાથે પૂર્ણ પ્રકારના પૂર્ણ ભાગ તરીકે ઓળખાય ત્યારે વંશાનુબંધ સંબંધો દર્શાવે છે. નિર્દેશી ઘટકો જોડવા માટે ઉપયોગમાં લેવાય. આ બધા BT અને NT તેના પૂર્ણ સ્વરૂપો વ્યાપકપદ (brader terms) અને સંકીર્ણપદ (Narrower term) અનુક્રમે થાય.

ઉદાહરણો-

Examples

Gods, Hindu (May susb Geog)

BT Hinduism

Adult Children (May susd Geog)

BT Adulthood

Children

NT Abusive adult children

Adult children living with parents

War

BT International relations

Cancer

BT Tumors

c) સહચારી સંબંધો (Associative Relations) :

વિભાવનાઓ એકબીજાની સાથે સમાનતા અથવા વંશાનુબંધ રીતે સંકળાયેલી ન હોય તો એને સહચર્ય/ધ્યાનસ્થ સંબંધ કહે છે. આ સંબંધોને ત્રણ કક્ષાઓમાં મૂકે છે.

- Coordination (સમકક્ષ)
- Genetic (વંશપરંપરાગત)
- Concurrent (સહવર્તી)
- Cause and Effect (કારણ અને અસર)
- Instruments (ઓજાર/સાધન)
- Materials (પદાર્થ/સામગ્રી)
- Similarity (સરખાવાનું)

બે વિભાવનાઓ એકબીજાની સમકક્ષ કહેવાય, જ્યારે એક જ કક્ષાની વંશપરંપરાગત વિભાવનાની તેઓ જાતિઓ હોય, દાત.

- Heating
- RT Ventilation
- Hearing
- RT Deafness
- Economics Policy
- RT Social Policy

વંશપરંપરાગત સંબંધો (Genetic relationship) :

વંશપરંપરાગત સંબંધો વંશાનુબંધતાની રીતે સમકક્ષ ન પણ હોય દાત.

- Sons
- RT Daughters

સહવર્તી સંબંધો બે અથવા વધુ પ્રવૃત્તિઓ એક જ સમયે/સહવર્તીપણે સાથે જોવા મળે.

કારણ અને અસર સંબંધોથી સંકળાયેલ પદો એકબીજાની સાથે કારણ અને અસરથી જોડાયેલી હોય. દાત.

- Teaching
- RT Learning
- Education
- RT Learning and relationship
- Alcoholism
- RT Alcoholics
- Advertising
- RT Publicity

ઓજાર/સાધનો (Instruments) આ પ્રકારની વિભાવનાઓમાં કાર્ય અને સાધન (ઓજાર) સંબંધો દર્શાવવા માટે ઉપયોગમાં લેવાય. દાત.

- Teaching
- RT Projector
- Temperature
- Public opinion
- RT Press
- Public health

નિર્દેશીકરણ ભાષાઓ - ભાગ-૧
વિભાવનાઓ અને પ્રકારો,
વિષય મથાળા યાદીઓ અને
શબ્દભંડોળ પદાવલીઓ
Indexing Languages Part-1 :
Concepts and Types

RT Sanitation

પદાર્થ

Materials

Ceramic Industry

RT Ceramics

Cells

RT Protoplasm

Money

RT Gold

Silver

સરખાપણું

Similarity :

Sinding

RT Voice

Single Women

RT Divoreced Women

Religious Holidays

RT Fasting

સામાન્ય સંદર્ભો (General Referances) :

અત્યારસુધી આપણે જે ચર્ચા કરી હતી, તે બધી વિશિષ્ટ સંદર્ભોની કરી છે, એટલે કે ઉપભોક્તાને એક મથાળા ઉચ્ચિપરથી કહેવી. અન્ય સંભવીત મથાળા તરફ તેઓને દોરી જવા અંગેની જ અહીં અન્ય જૂથોના મથાળાંઓ એ બધા વર્ગ સ્વરૂપ છે અને ઉપભોક્તા એક મથાળા ઉપરથી જૂથ મથાળાંઓ સુધી દોરવાય છે. આ સંદર્ભો માર્ગદર્શન પૂરાં પાડે છે, એક અથવા બે સંભવીત મથાળાઓને વર્ગ સંદર્ભ હેઠળ મૂકવાને માર્ગદર્શન પૂરું પાડે છે. આ પ્રકારના ક્રિસ્ટાઓમાં પેટા વિભાજન નિર્દેશી ઘટકો, આપેલા હોય છે, દાત. SA,

ઉદાહરણ રૂપે

War

SA Warfare under ethnic groups; also subdivision wars under ethnic groups; and individual wars and battels.

આ સૂચના નિર્દેશીકારને મથાળું રચવા મદદ કરે છે, દાત.

India - History - Mysore War, 1970-1792

Adult education (may subd geog)

SA Subdivn Adult education

under individual christian denunciation e.g.

catholic church - Adult education

Art (may subd Geog)

SA subdivn Art under names individual person who lived before 1400 under names of duties or legendary figures, and under headings, of the types (topics) - (Subdivn) e.g.

Mary Blessed Virgin, Saints - Art

આથી કરીને, આ સરખાપણાને/સામ્યતાને આધારે આપણે વિષય મથાળું આ પ્રમાણે રચી શકીએ.

Kabirdas Saint - Art

સ્વરૂપ મથાળાઓ માટે સંદર્ભો આપવામાં આવેલા છે, જેને વિષેની ચર્ચા સ્વરૂપ પેટાવિભાજન હેઠળ કરવામાં આવેલી છે.

પેટાવિભાગો (Subdivisions) :

મથાળાઓને પેટાવિભાજનોની જોગવાઈ ઉપલોકતાને વિશિષ્ટ મથાળાંઓ રચવાનો સમર્થ બનાવે છે. આ પેટાવિભાજનો જૂદાં જૂદાં સ્તરોના હોઈ શકે, તેની શબ્દની આગળ પૂર્વે - લઘુરેખાથી સૂચિત કરવામાં આવે છે. એક લઘુરેખા મથાળાનાં આગળ ઉપસર્ગ મૂકાય તે પ્રથમ સ્તરનું હોય બને બે લઘુરેખાઓએ દ્વિતીય સ્તરનું મથાળું સૂચિત કરે છે. ગમે તેમ પણ જ્યારે મથાળાંઓ અર્જિત કરવામાં આવે, ત્યારે નિર્દેશીકાર એક જ લઘુરેખા ઉપયોગ કરે છે, દાત.

Indian - History - Emergency Period

પેટાવિભાગોના ચાર પ્રકારો છે, દાત. ચાલુ વિષયોને લગતું ક્રમક્રમ અને ભૌગોલિકતા.

ચાલુ વિષયોને/સ્થાનિક પેટાવિભાગો કોઈ ખાસ પાસાં અથવા માત્ર ખાસ સંદર્ભમાં મથાળાને મર્યાદિત રીતે ઉપયોગમાં લેવાય છે. સ્વરૂપ વિભાગો પ્રલેખની રજૂઆતના સ્વરૂપને અલગ પાડવા માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે. દાત. ઈતિહાસ, અહેવાલ, જ્ઞાનકોરા વગેરે. આ પ્રકારના પેટાવિભાજનો LCSH માં મથાળાં સાથે ઉમેરવામાં આવતાં નથી, તેઓ વિષેનો સંદર્ભ મથાળાની પેટાવિભાગની યાદીમાં આપેલા હોય છે, દાત.

Encyclopedia and dictionaries

વિષયો હેઠળ પેટાવિભાગો તરીકે આવે. કાળક્રમ સૂચવતા પેટાવિભાગો વિષયને સમયથી મર્યાદિત કરે છે. આવા પેટાવિભાગોના બે પ્રકારો છે, દાત. વિવિધ ક્ષેત્રના નામ હેઠળ પ્રસ્થાપિત મથાળાંઓ દાત.

Philosophy, French - 18th Century

Art, Chinese - B.C.

ઈતિહાસ (History), આર્થિક સ્થિતિ (Economical Conditions) રાજકારણ અને સરકાર Politics and Government તે બધાની સાથે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ પેટાવિભાગો પૂરા પાડ્યા છે, એ જ રીતે અન્ય દેશોના મથાળા સાથે સમાંતર પૂરા પાડી શકાય.

ભૌગોલિક પેટાવિભાગો (Geographical Subdivisions) :

ક્યારેક પ્રલેખોના વિષયોની ચર્ચા ભૌગોલિક વિસ્તારના સંદર્ભે મર્યાદિત હોય છે, દાત. Library Science in India અહીં તે વિષે જોઈ શકીએ છીએ કે, જો આપણે ભારત, એ ભૌગોલિકતાના સંદર્ભમાં વિષય મથાળું એ વિશિષ્ટ નામ ઉલ્લેખી શકીએ છે નહીં. આપણે વિશિષ્ટ નામે એવા મથાળાઓમાં ક્ષેત્રીય હદ વિસ્તાર દર્શાવી શકીએ એવા વિષયમથાળાઓને વિશિષ્ટ ઉલ્લેખ કરી શકીએ. આ માટેનું સૂચન આ પ્રમાણે, (May Subd Geog) છે. કોઈપણ મથાળા સાથે આ પ્રકારની વાક્ય રચના પછીથી જોડાયેલી હોય તે બધા જ મથાળાંઓના પેરામથાળા તરીકે નિર્દેશીકાર ભૌગોલિક વિસ્તારથી પેટાવિભાગ આપી શકે છે. જે મથાળાઓ આ પ્રકારનું વાક્ય જોડાયેલું ન હોય તો તેઓની સાથે ભૌગોલિક વિસ્તાર પેટાવિભાગ તરીકે ન આવી શકે. દાત. War, War (may subd geog.) એ વિષયમથાળું રચવાને મંજૂરી આપે છે.

War - India

પરંતુ Art - (May subd geog) એ વિષય મથાળા સાથે Art-India આપી શકાય.

LCSH ની પ્રસ્તાવના એ દર્શાવે છે કે આ બધા મથાળાંઓને ભૌગોલિકતાથી પેટાવિભાગને પરવાનગી મળે અથવા ન આમ, તેના મથાળાઓને ભૌગોલિકતાથી પેટાવિભાગો પાડ્યા નથી. ભૌગોલિક પેટાવિભાગોમાં રાજ્ય, દેશ, પ્રાંત, જિલ્લો એ સીધા ન જોડાય. પરોક્ષ પેટાવિભાગોનો અર્થ એ છે કે વિષયમથાળાઓ પેટાવિભાજનો પહેલા રાજ્ય અને પછીથી તેના નાનો વિસ્તાર મૂકાય. દાત. 'Art in U.P.' એ વિષય માટે, વિષય મથાળું આવશે.

ગ્રેટરિટન અને કેનેડા આ વિષય મથાળું આવશે, ફંટાઈ પણ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ માટે આનાથી ફંટાઈને નિયમ આપ્યા છે. 'Art in Detroit' એ વિષય માટેનું વિષય મથાળું Art - Detroit હશે. આ ફેરનું કારણ એ છે કે આ વિષયનું સાહિત્ય યુનાઈટેડ સ્ટેસ, ગ્રેટરિટન અને કેનેડાના દેશોમાં દેશોના નામોથી તે દેશો દ્વારા સંગ્રહિત થાય છે.

આવા મથાળાઓમાં એક કરતાં વધારે પ્રકારના પેટાવિભાગો સંભવિત હોય છે. આવા કિસ્સામાં, સ્વરૂપ વિભાગ અંતે આવે છે. ભૌગોલિક પેટાવિભાગના જે વિષયાંગ (સ્થાનિક વિસ્તાર)નો આધાર સ્થળના પેટાવિભાગો દ્વારા વિભાજિત થઈ શકશે.

(LCSH માંથી)ઉદા.

Construction industry (may subd Geog)

Finance

Law and Legislation (may subd Geog)

Government Policy (may subd Geog)

Mathematical Models

ભારતના સંદર્ભમાં, નીચે દર્શાવેલા સંભવિત વિષય મથાળાઓ ક્રમશઃ આ પ્રમાણે પરિણામશે.

Construction Industry - India

Construction Industry - India - Finance

Construction Industry - Finance - Law and Legislation

Construction Industry - Govt. Policy - India

મથાળાઓના સ્વરૂપ (Form of Headings) :

LCSH માં નીચે રજૂ કર્યા પ્રમાણે વફાદાર રહેશે.

- બહુવિધશબ્દોવાળા મથાળાઓ ઉપર એક શબ્દને પસંદગી આપવાની હોય છે.
- વિભાવનાઓ એકવચનમાં અને વસ્તુઓ બહુવચનમાં દર્શાવવી.
- બહુવિધ શબ્દોવાળા વિષયાંગ (topic) મથાળાઓ સામાન્યક્રમને અનુસરીને ઉપયોગમાં લેવાય, “ભાષા, રાષ્ટ્રીયતા અથવા જાતિ વિશેષણોના કિસ્સા સિવાય મથાળાઓ સામે ત્રણ કાળ, કલાત્મક શૈલી દ્વારા ઓળખાવવા મથાળા સાથે વિશેષણ, અશ્મિલ અને ચોક્કસ સંગીત મથાળાઓ.”

“Headings with language, nationality or ethnic adjectives, headings qualified with three period, qualified by artistic style, headings with the adjective. Fossil and certain headings.”

ઉદાહરણો મથાળાના ઉદાહરણો :

Exaples of interted headings :

Gods, Hindu (may subd geog)

Art, Indic (may subd geog)

Infertility Male

- ટૂંકા વાક્યાંશ મથાળાઓ ઉપયોગમાં લેવાય જે ઉપયાન્વયી અથવા નામયોગી અવયવ હાજર હોય છે. સામાન્યરીતે લાક્ષણિક શબ્દના ક્રમમાં હાજર હોય છે. કેટલીક જગ્યાએ ત્યાં અપવાદો હોય છે, ત્યાં તેઓને ઉદાહરણો પડે છે.

Examples :

Art and Science

Art and Society (may subd. Geog)

Science and Civilization

But plants, Effect of the moon on.

Examples Illustrating use of LCSH :

1) Subject : Education for US in India

Study and Teaching is a Floating subdivision and can be used as a subdivision under subjects and can be used as a subdivision under subjects for works on methods of study and teaching of those subjects. But there is an entry,

Library Science - Study and teaching.

USE Library education (May subd, Geog)

Therefore for India, heading will be

Library education - India

2) Subject : User education in libraries in India

Under user education there is a USLi reference USK Library orientation

The entry is Library orientation (May sub. (jvog)

Therefore in the context of India, the heading will be Library Orientation-India

3) Subject : Treatment of blood cancer

The entry under cancer is S A subtlivision cancer under individual organs and regions of the body, e.g., Foot - cancer.

Therefore, the heading can be Blood-cancer.

Treatment of above, a floating subdivision - therefore the heading will be:

Blood - Cancer - Treatment

4) Subject : Dictionary of English language

Encyclopaedias and Dictionaries is a floating subdivision. The instruction under the heading is "Words of a specific language usually with definitions are entered under the heading of the language with subdivision Dictionaries." There fore, the heading for the subject will be : English language - Dictionaries

5) Subject : Foreign relations between India and Pakistan

For subject headings of a country, entries under United States can be used.

Under United States, there is an entry,

United States - Foreign relations - Japan

On the same analogy, the heading will be

India - Foreign relations - Pakistan

નિર્દેશીકરણ ભાષાઓ - ભાગ-૧
વિભાવનાઓ અને પ્રકારો,
વિષય મથાળા યાદીઓ અને
શબ્દભંડોળ પદાવલીઓ
Indexing Languages Part-1 :
Concepts and Types

2.12 સારાંશ (SUMMARY)

આ એકમમાં તમને નિર્દેશીકરણ ભાષાની આવશ્યકતા અને વિભાવના વિષે પ્રાસ્તાવિક પરિચય આપવામાં આવ્યો છે. નિર્દેશીકરણના પ્રકારોની ટૂંકમાં ચર્ચાઓ કરવામાં આવેલ છે, નિર્દેશીકરણ ભાષાની સમસ્યાઓ અને આવશ્યકતાને ન્યાયી ઠરાવે છે. શબ્દભંડોળ નિયંત્રણની વિભાવનાની ચર્ચા કરેલી છે. તે સાથે શબ્દભંડોળ નિયંત્રણની વિભાવનાની ચર્ચા કરેલી છે, તે સાથે શબ્દભંડોળ નિયંત્રણ યુક્તિઓના પ્રકારો અનુસરે છે. LCSH વિષે લંબાણથી ચર્ચા હાથ ધરેલી છે. SLSH વિષે ટૂંકમાં ચર્ચાનો પણ સમાવેશ કરેલ છે. બેઉ વિષય મથાળાઓની યાદીઓમાં ઉદાહરણ સાથે વિભાવનાઓને સ્પષ્ટતા કરેલ છે.

શબ્દભંડોળ (સમાનાર્થી) શબ્દકોશ એ શબ્દાવલી નિયંત્રણ ની યુક્તિ છે. તેને વિષેની પ્રાસ્તાવિક ચર્ચા બંધારણ (રચના) અને સંગઠન સહિતની આ એકમમાં કરવામાં આવેલી છે. શબ્દભંડોળ (થિસોરસ)ની રચના દૃષ્ટાંતો સહિત અનુસરે છે.

2.13 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તરો (ANSWERS TO SELF CHECK EXERCISES):

- 1) પ્રલેખોના વિષયનું પ્રતિનિધિત્વ કરતી નિર્દેશીકરણની પ્રક્રિયા છે, જે શોધવા અને પછીથી પુનઃપ્રાપ્તિની સુવિધા છે. નિર્દેશીકરણ આવશ્યક છે, કારણ :
  - પ્રલેખોના વિવિધ લેખકોએ જુદી જુદી રીતોએ એક સરખી વિભાવના અભિવ્યક્ત કરી હોય;

- ઉપલોક્તાઓ આ વિભાવનાઓમાં રસ ધરાવતા હોઈ શકે. તેઓને તે માહિતીની આવશ્યકતા પડે કે જે એ બધા પ્રલેખમાં વિભાવનાઓની ચર્ચા હોય.
  - ઉપલોક્તાઓના પોતાના રસના સંબંધિત વિભાવનાઓ ઉપરના પ્રલેખો સુધી પહોંચવા માંગતા હોય.
- 2) અર્કરૂપ નિર્દેશીકરણ એ નિર્દેશીકરણની કાર્યપદ્ધતિ સંદર્ભે છે જેમાં માત્ર પ્રલેખો લેખકોએ વાપરેલા પદોનો ઉપરાંત નિર્દેશીકરણ માટે કર્યો છે. વિધિવત નિર્દેશીકરણમાં નિર્દેશીકરણ માટેના પદો ઉપયોગમાં લેવાય તેની પાછળ પદોની વિભાવનાઓના પૃથક્કરણ ઉપર આધારિત હોય છે. તેઓની વચ્ચે અસ્તિત્વ ધરાવતાં સંબંધો પદો પૃથક્કૃત કરે છે.
  - 3) શબ્દાવલિ નિયંત્રણ નીચેના પ્રશ્નોને સંબંધે છે. શબ્દોના મૂળ ધાતુ અને તેઓના અર્થોને સંબંધિત હોય છે. તે સમાનાર્થી, એકરૂપ શબ્દો (પણ અર્થભિન્ન હોય) પર્યાયવાચી અને વિવિધ જોડણીવાળા, પ્રચલિત વિરુદ્ધ તાંત્રિકી પરિભાષા, સંક્ષેપ શબ્દો, આઘાક્ષરી વગેરે.
    - વિચારોનું પ્રતિનિધિત્વ વિભાવનાઓને જોડી આપવું એ અર્થ બોધ છે વાક્યો અને સંયુક્ત પદોમાં જોવામાં આવે છે, શબ્દાવલી નિયંત્રણમાં એક સરખા વિચારો વિવિધ રીતે રજૂઆતોને નિયંત્રિત કરે છે. વૈકલ્પિક અપવાદો સંદર્ભોથી જોડવામાં આવ્યા છે.
  - 4) LCSH અને શબ્દભંડોળ કોશ વચ્ચે રૂપરેખાત્મક તફાવતો છે, LCSH માં એક ભાગ ક્યાંક શબ્દભંડોળ કોશમાં પણ જે બે ભાગમાં હોઈ શકે છે, દાત. વર્ગીકૃત અને વર્ણાનુક્રમ. શબ્દભંડોળ કોશમાં એક રાખથી બનેલા પદો ઉપયોગમાં લેવાય છે એનો અર્થ અનુ-સંયોજન નિર્દેશીકરણ માટે છે. પદો વચ્ચેના સંબંધો વધુ વ્યાપક રીતે શબ્દોને રજૂ કરે છે.
  - 5) a) Cataloguing of manuscripts in art libraries - SLSH- Art Libnin Cataloguing; Manuscripts
LCSH- Art Libraries; Cataloguing of Manuscripts
  - b) Homeopathic treatment of skin diseases-SLSH-Homeopathy; Skin-Diseas Treatment
LCSH-Skin-Diseases-Homeopathic Treatment
  - c) Grammer of Sanskrit language - SLSH and LCSH
Sanskrit language - grammar

2.14 ચાવીરૂપ શબ્દો (KEY WORDS) :

અર્કરૂપ નિર્દેશીકરણ (Dervived Indexing) : આ પદ્ધતિમાં ઉપયોગમાં લીધેલા હોય તેવા પદોમાંથી અર્કરૂપ એવી નિર્દેશીકરણ પદ્ધતિ.

નિર્દેશીકરણની ભાષા (Indexings language) : નિર્દેશી/સૂચિમાં વિષયોનું વર્ણન અને શોધ માટે ઉપયોગમાં લેવાયેલી ભાષા.

વિધિવત નિર્દેશીકરણ : નિર્દેશીકરણની પદ્ધતિમાં જે પદો વચ્ચે અસ્તિત્વ ધરાવતા વિભાવનાત્મક સંબંધોને **(Assigned indexing)** આધારે નિર્દેશીકાર વિધિવત રીતે.

શબ્દભંડોળ કોશ મુખકો (Thesarusfacet) : થિસોરસમાં વર્ગીકૃત હોય અને વર્ણાનુક્રમ ભાગ પણ હોય.

શબ્દાવલી નિયંત્રણ : માહિતી સંગ્રહ અને પુનઃપ્રાપ્તિ પદ્ધતિમાં પદોને વર્ણવવા માટે નિયંત્રિત ભાષાનો **(Vocabulary Control)** ઉપયોગ કરવાની કાર્ય પદ્ધતિ.

2.15 સંદર્ભો અને વિશેષ વાંચન : REFERENCES AND FURTHER READING

- Aitchison, J. and Gilchrist, A. (2000). *Thesaurus construction and use: a practical manual*. 4th ed. London: Aslib.
- Artherton, Pauline. (1977). *UNESCO handbook of information systems and services*. Paris: UNESCO.
- BS 5723: 1987. *Guidelines for establishment the search of monolingual i thesaurus*. London: British Standard Institution.
- BS 6723: 1985: *ibid*. Chowdhury, GG. (2000). *Modern information retrieval*. London: Clive Bingley.
- Foskett, A.C. (1996). *The subject approach to information*. 5th ed. London: , Library Association Publishing.
- Ghosh, S.B. and Satpathi, J.N. (eds.). (1998). *Subject indexing systems: concepts, methods and techniques*. Calcutta: IASLIC.
- Guha, B. (1983). *Documentation and information*. Calcutta: World Press.
- ISO 2788: 1986. *Guidelines for establishment and development monolingual thesaurus*. Geneva: International Organization for Standardization.
- ISO 5964: 1985. *ibid*.
- Lancaster, F.W. (1985). *Thesaurus construction and use: a condensed trend*. Paris: UNESCO (PG1-85/WS 11).
- Lancaster, F.W. (2003). *Indexing and abstracting in theory and practice*. 3rd e,ed. London: Facet Publishing.
- Keitz, Joan M. *Online dictionary for library and information science*. <http://fu.com/odlis/odlis_i.cfm> (Accessed on 3rd, May 2005)
- Sparck Jones, Karen and Willett, Peter, (eds). (1997). *Readings in information l*. San Francisco, California: Morgan Kaufmann Publishers.
- UNISIST (1981). *Guidelines for establishment in development of monolingual oesaurus*. 2nd ed. Paris : UNESCO.

નિર્દેશીકરણ ભાષાઓ - ભાગ-૧
વિભાવનાઓ અને પ્રકારો,
વિષય મથાળા યાદીઓ અને
શબ્દભંડોળ પદાવલીઓ
Indexing Languages Part-1 :
Concepts and Types